

ULUSLARARASI İLİŞKİLER DİSİPLİNİNİNDE EPİSTEMOLOJİK PARADİGMA TARTIŞMALARI: POSTPOZİTİVİST KURAMLAR

Discussions on the Epistemological Paradigm in the Discipline of International Relations: Postpositivist Theories

Bilgehan EMEKLİER*

Özet:

Soğuk Savaş sonrasında sistemde yaşanan değişimin uluslararası ilişkiler epistemolojisine yansımaları sonucu disiplin, pozitivism-postpozitivism ekseninde yürütülen tartışmalar ile yeni bir değişim-dönüşüm sürecine girmiştir. Sistem değişkenlerinin yapısındaki kırılma, benzeşme ve ayrışmalar neticesinde pozitivist epistemoloji ve kuramların güncel pratiği açıklamakta sıkıntı içine düşmesi ve buna paralel olarak modernite olgusunun meşruiyet krizi ile karşı karşıya kalması, sosyal bilimlerde Pandora'nın kutusunu yeniden açmıştır. Bu kapsamda yaşanan inter-disipliner ve epistemolojik etkileşim sonucu uluslararası ilişkilerde neo-realizmin ve neo-realist kavramların tekeli kırılmıştır. Ancak postpozitivist teorilerin halihazırda sistematik ve bütüncül bir yaklaşım sergileyememesi, disiplinde paradigma değişiminin gerçekleşmesinin henüz erken olduğunu vurgular niteliktedir.

Anahtar kelimeler: *Uluslararası İlişkiler Disiplini, Paradigma, Epistemoloji, Pozitivism, Postpozitivism, Eleştirel Teori, Normatif Kuram, Konstrüktivizm, Postmodernizm, Feminist Kuram.*

Abstract:

As the post-Cold War systemic shift influenced the epistemology of international relations, the discipline entered into a new transformation process through the debates of positivism and postpositivism. On account of fractions, separations, and similitude of the structure of system variables, positivist epistemologies and theories failed to explain current practice while the phenomenon of modernity encountered legitimacy crisis. Hereby, Pandora's Box was opened again in the all fields of social sciences. With the subsequent interdisciplinary and epistemological interaction, the monopoly of neorealism and neorealist concepts in international relations has expired. Nevertheless, the incapacity of postpositivist theories to have a systematic and holistic approach indicates that it is still early for the paradigm change of the discipline.

Keywords: *Discipline of International Relations, Paradigm, Epistemology, Positivism, Postpositivism, Critical Theory, Normative Theory, Constructivism, Postmodernism, Feminist Theory.*

* Harp Akademileri Stratejik Araştırmalar Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Doktora Öğrencisi.

GİRİŞ

Uluslararası ilişkiler disiplininin ortaya çıkışından günümüze kadar disiplinde üç temel paradigma tartışması yapıldığı söylenebilir. Bunlardan ilki disiplinin doğuşunda yaşanan ve idealizm ile realizm arasında gerçekleştirilen tartışma; ikincisi 1960'lı yıllarda yaşanan ve gelenekselcilik-davranışsalcılık olarak adlandırılan tartışma; üçüncüsü ise 1990'larda başlayan ve günümüzde artarak devam eden pozitivism-postpozitivism ekseninde yapılan tartışmadır.

Uluslararası ilişkiler disiplindeki birinci paradigma tartışması olarak kavramsallaştırılabilecek tartışma, normativist epistemolojinin etkisi altındaki idealist akım ile pozitivist-ampirist epistemolojinin etkisi altındaki realist teori arasında yaşanmış; disiplinin ortaya çıkış veya “doğum” yıllarında yapılan bu idealizm-realizm çatışmasından¹ realist kuramın galip çıkmasıyla disiplin, pozitivist epistemolojinin egemenliği çerçevesinde şekillenmeye başlamıştır. Böylece uluslararası ilişkiler alanının ontolojik temeli, realist perspektif ve onun epistemolojik zemini pozitivist düşünce üzerine inşa edilmiştir.

İkinci paradigma tartışması olarak kavramsallaştırılabilecek bilimsel tartışma, 1960'lı yıllarda gelenekselcilik-davranışsalcılık adı altında ortaya çıkmıştır.² Disiplinin “emekleme” veya “çocukluk” dönemi olarak kabul edilebilecek bu süreçte yapılan ve aslında epistemolojik bir tavır alıştan ziyade metodolojik bir tartışma şeklinde tezahür eden söz konusu bilimsel çatışma sonucunda ise klasik realizm, neo-realizme başka bir ifadeyle

¹ Uluslararası ilişkiler disiplininin oluşumundaki idealizm-realizm tartışması hakkında geniş bilgi için bkz. Atilla Eralp, “Uluslararası İlişkiler Disiplininin Oluşumu: İdealizm-Realizm Tartışması,” içinde *Devlet, Sistem ve Kimlik*, Der. İhsan D. Dağı, Atilla Eralp (İstanbul: İletişim Yayınları, 2007), 57-88.

² Gelenekselcilik-Davranışsalcılık tartışması hakkında geniş bilgi için bkz. Oktay F. Tanrısever, “Yöntem Sorunu: Gelenekselcilik-Davranışsalcılık Tartışması,” içinde *Devlet, Sistem ve Kimlik*, Der. İhsan D. Dağı, Atilla Eralp (İstanbul: İletişim Yayınları, 2007), 89-129.

“bilimsel realizme” evrilerek uluslararası ilişkilerde pozitivist bilim anlayışı egemen hale gelmiştir.

Üçüncü paradigma tartışması biçiminde kavramsallaştırılabilecek son tartışma ise pozitivism-postpozitivism adı altında tamamıyla epistemolojik bir fikir tartışması olarak Soğuk Savaşın sona ermesini müteakiben 1990’lı yıllarda, yani disiplinin “gelişme/gelişim” veya “olgunluğa geçiş” dönemi denilebilecek bir süreçte ortaya çıkmıştır. Disiplinin egemen bilim anlayışı pozitivist epistemoloji ile hakim paradigması realizm/neo-realizmin çok ciddi eleştirisini yapan ve bir “beyin fırtınası” ya da “düşünce çarpışması” biçiminde tezahür eden bu epistemolojik tartışma günümüzde şiddetlenerek devam etmekte ve uluslararası ilişkiler disiplininin 21. yüzyıl kuramsal-teorik gündemini belirlemektedir.³

Berlin Duvarı’nın yıkılması ve SSCB’nin dağılmasına istinaden Soğuk Savaş döneminin iki kutuplu statik yapısının sona ermesiyle büyük bir değişim ve dönüşüm içine giren uluslararası sistem ve konjonktüre paralel olarak, uluslararası ilişkiler alanının teorik yapısı da sorgulanmaya başlanmış ve kuramsal perspektifteki bu sorgulama, iki bloklu sistemin egemen paradigması realizm/neo-realizm ve onun bilim anlayışı pozitivist epistemolojinin ciddi bir şekilde eleştirilmesini de beraberinde getirmiştir. Başka bir deyişle, ortaya çıkan yeni süreçte sistemin giderek dinamikleşen yapısı teorik alana yansımıştır. Böylece pozitivism-postpozitivism ekseninde yürütülen felsefi ve kuramsal tartışmalar çerçevesinde “uluslararası ilişkiler disiplininin teorisi” olarak da ifade edilen realist/neo-realist teorinin fikri önkabulleri ve temel parametrelerine yöneltilen yapısal eleştiriler, disiplinin teorik perspektifi ve bilim anlayışının da gözden geçirilme gerekliliğini, hatta zorunluluğunu açıkça ortaya koymuştur.

³ Uluslararası ilişkiler disiplininin ortaya çıkışından günümüze kadar geçen süreçte literatürde yapılan teorik tartışmaların kısa bir özeti için bkz. Dario Battisella, *Théories des Relations Internationales* (Paris: Presses de Sciences Po, 2003), 73-109.

Bugün hala disipline realist/neo-realist teori ve onun felsefi temeli pozitivist epistemoloji hakim olsa da, realizm ve neo-realizmin ana varsayımlarının çok ciddi “eleştirel saldırılara” uğraması ve bu bağlamda eleştirel kuram (kritik teori), normatif teori, postmodernizm, konstrüktivizm (inşacılık kuramı) ve feminist kuram gibi postpozitivist teorilerin günümüz uluslararası ilişkiler çalışmalarında sıklıkla gündeme gelmesi; hem pozitivistin yerine geçebilecek farklı epistemolojik arayışların hem de pozitivist bilgi kuramının egemenliği altındaki realizm ve neo-realizme alternatif bakış açıları bulabilme çabasının somut bir izdüşümü biçiminde değerlendirilebilir. Disiplinin kuramsal yolunu belirleyecek söz konusu akademik tartışmalardan galip çıkacak epistemolojik ve teorik yaklaşımı ise zaman gösterecektir.

Bu kapsamda çalışmanın amacı, uluslararası ilişkiler disiplinindeki epistemolojik paradigma tartışmalarını postpozitivist kuramların temel varsayımları ve parametreleri çerçevesinde inceleyerek; bu konuda yapılacak teorik çalışmalara bir “giriş” niteliği oluşturabilmektir. Çalışmanın sorunsalı, postpozitivist kuramların pozitivist neo-realist teorinin disiplinindeki hegemonyasını kırarak uluslararası ilişkiler disiplininde gerçek bir paradigma değişimi yapıp yapamayacağıdır.

Bu bağlamda çalışma iki ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümün ilk kısmında “Pozitivist Epistemoloji ve Temel Parametreleri” başlığı altında, disiplinin ve temel uluslararası ilişkiler teorilerinin epistemolojik arka planı olan pozitivism ve pozitivist düşünün ana hatları kısaca anlatılacaktır. Bu kısım aynı zamanda çalışmanın kavramsal, fikri ve tarihi arka planını da oluşturmaktadır. Birinci bölümün ikinci kısmında “Sosyal Bilimlerin Klasik Pozitivist Düşüncesinde Kırılma: Uluslararası İlişkiler Disiplininde Pozitivism ile Postpozitivism Arası Dönem” başlığıyla, 18. ve 19. yüzyıl klasik pozitivisminde özellikle 1960’lardan sonra meydana gelen kırılma incelenecektir. Bu kısım pozitivism ve postpozitivism arasında bir geçiş sağlamak ve tematik bütünlüğün korunarak konunun içselleştirilmesi bakımından bir “köprü” işlevi görmektedir. İkinci bölümde ise “Postpozitivist Kuramlar” başlığı altında sırasıyla eleştirel kuram, konstrüktivizm, normatif kuram, postmodernizm ve feminist kuram ele

alınacaktır. Çalışmada ayrıca gerek postpozitivist kuramların özelliği gerekse de günümüz uluslararası ilişkiler literatürünün doğası gereği inter-disipliner geçişkenliklerden yararlanılmaktadır.

1. FELSEFİ VE KAVRAMSAL ARKA PLAN

1.1. Pozitivist Epistemoloji ve Temel Parametreleri

Derin felsefi önermelerle sorgulanmasına ve eleştirilmesine rağmen, sosyal bilimlerin diğer disiplin dallarında olduğu gibi günümüz uluslararası ilişkiler alanının hakim epistemolojik paradigması pozitivism-ampirizmdir.⁴ Temel uluslararası ilişkiler literatürünün ve teorilerinin ana çerçevesini çizen pozitivist düşünce, bilimin tekliği üzerinde durmakta ve bu monolitik-tekdüze yaklaşımdan hareketle toplumsal olay ve olguların da doğa bilimi metodolojileriyle açıklanabileceğini ileri sürerek sosyal bilim çalışmalarında katı bir olgu-değer ayrıştırması yapılması gerektiğini belirtmektedir. Tek-tipçi bir anlayışla sosyal bilimlerde de doğa bilimi yöntemlerinin kullanılmasını savunan pozitivism, bilimsel bilginin duyu verilerine yönelik varsayımlardan oluştuğunu kabul etmekte ve *a priori*, başka bir ifadeyle doğuştan bilginin olmadığı önkabulünden yola çıkarak bilimsel bilgiye sadece deneyler, gözlemler, deneyimler ve/veya tecrübeler aracılığıyla

⁴ Bilindiği gibi epistemoloji, bilgi kaynağının ne olduğuna ilişkin ve bilimsel bilginin gelişimiyle ilgili bir kavramdır. Kısaca bilgi teorisi-kuramı olarak da tanımlanabilir. Literatürde pozitivism ve ampirizm genellikle aynı anlamda kullanılsa da, aslında bu iki kavram arasında ince bir ayırım vardır. Buna göre pozitivism kısaca, ampirist epistemolojiye dayanan bir metodolojik pozisyon olarak tanımlanabilir. Başka bir ifadeyle pozitivismin daha ziyade metodolojik bir duruş; ampirizmin ise pozitivismi de kapsayan bir epistemoloji (bilgi kuramı) olduğu söylenebilir; bu konuda geniş bilgi için bkz; Tayyar Arı, *Uluslararası İlişkiler Teorileri* (İstanbul: Alfa Yayınları, 2004), 63-65. Ancak hem ampirizm-pozitivism ayrımının bu çalışmanın dışında kalması hem de çalışmanın asıl konusu olan kuramların (eleştirel kuram, konstruktivizm, postmodernizm, normatif teori, feminist kuram) literatürde “postpozitivist kuramlar” olarak adlandırılması nedeniyle bu çalışmada pozitivism, ampirizmi de içeren bir epistemoloji olarak ele alınacaktır.

ulaşılabilirliğini savlamaktadır. Pozitivist epistemoloji ayrıca, bilimsel bilgiye tümevarım yöntemiyle varılabilirliğini kabul etmektedir.⁵

Rasyonalist epistemolojiyle⁶ beraber 17. ve 18. yüzyıl Aydınlanma düşüncesinin⁷ ve modern bilgi kuramının iki temel felsefi düşünüş biçiminden biri olan pozitivism; İskoç Aydınlanması'nın ampirist ve evrimci çizgisinde önemli rol oynayan David Hume, Anglo-Sakson Aydınlanması'nın görgücul-deneyci düşün akımının fikir adamı -ve tabii felsefi liberalizmin "fikir babası"- John Locke,⁸ Fransız Aydınlanma düşüncesini⁹ etkileyen Condorcet, Saint-Simon ve onun öğrencisi Auguste Comte gibi isimler tarafından savunulmuş ve sosyal bilimlere uygulanmıştır. Örneğin Auguste Comte, toplumsal bilimlerin de doğa bilimleri yöntemleriyle, yani deney ve gözlem yoluyla anlamlandırılıp algılanabilirliğini kabul etmiş ve zaman-tarih idrakini bile bu epistemolojik duruşa göre oluşturmuştur. Nitekim toplumların geçirdiği aşamaları en ilkelden en gelişmişe doğru lineer bir çizgide ele alarak irdeleyen Comte, bilimsel ve tarihsel gelişimi teolojik-metafizik-pozitif dönemlere ayırmış ve içinde bulunduğu süreci, metafizik dönemden en ileri dönem olan pozitif döneme geçiş evresi biçiminde kavramsallaştırmıştır.

⁵ Pozitivist epistemoloji hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Arı, *Uluslararası*, 62-76; Ahmet Cevizci, *Felsefe Sözlüğü* (İstanbul: Engin Yayıncılık, 1999), 707-709; *Blackwell'in Siyasal Düşünce Ansiklopedisi*, haz. David Miller, çev. Bülent Peker, Nevzat Kıracı (Ankara: Ümit Yayıncılık, 1995), 209-212.

⁶ Rasyonalist epistemoloji ve bu epistemolojinin Aydınlanma düşüncesi üzerindeki etkisi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Bekir Berat Özipek, *Muhafazakârlık: Akıl, Toplum, Siyaset* (Ankara: Kadim Yayınları, 2005), 16-60.

⁷ Modernitenin fikri arka planı olan Aydınlanma felsefesi için bkz. Ahmet Çiğdem, *Aydınlanma Düşüncesi* (İstanbul: İletişim Yayınları, 1997), 13-34. Ayrıca bkz. Ahmet Cevizci, *Aydınlanma Felsefesi Tarihi* (Bursa: Asa Kitabevi, 2007), 11-42. Aydınlanma felsefesini eleştiren kapsamlı bir çalışma için bkz. Fehmi Baykan, *Aydınlanma Üzerine Bir Derkenar* (İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2000).

⁸ İskoç ve İngiliz Aydınlanması için bkz. Çiğdem, *Aydınlanma*, 59-73. Ayrıca bkz. Cevizci, *Aydınlanma*, 43-122.

⁹ Kıta Avrupa Aydınlanması olarak da kavramsallaştırılabilen Fransız ve Alman Aydınlanmaları için bkz. Çiğdem, *Aydınlanma*, 35-58 ve s. 79-94; Cevizci, *Aydınlanma*, 123-306 ve 307-425. Ayrıca Amerikan Aydınlanması hakkında bkz. Çiğdem, *Aydınlanma*, 75-78.

Doğrusal-lineer zaman anlayışı çerçevesinde ortaya koyduğu toplumsal tipolojiyle Comte, pozitivistin ilerlemeci kimliğini sosyal bilimlere eklemiş ve pozitivist bilgi kuramıyla toplum bilimlerin de doğa bilimlerindeki gibi ilerleyeceğini öne sürmüştür. Sonradan modern paradigmanın mottosu haline gelen “bilim ve ilerleme” düşüncesi onun zihniyet parametrelerini öylesine etkilemiştir ki Comte, sosyal kuramını bile dinamik toplum-statik toplum ikilemine dayandırmıştır.¹⁰ “Toplumsal yapı = toplumun statik (dural) yönü + toplumun dinamik (devimsel) yönü” biçiminde formüle edilebilecek bir teorik eksenle Comte, dinamiğin temel yasasını “Üç Hal Kanunu” ya da başka bir isimle “Üç Durum Yasası” üzerine kurgulamıştır.¹¹

¹⁰ Comte’da statik ve dinamik toplum ikilemine sıkıştırılan bu düşünce tarzı modern paradigmanın en belirgin özelliklerinden biridir. Paradoksallık üzerine kurulan modern mantık sistemi; sosyolojik kuramlara “gelişmişlik” veya “gelişmemişlik/azgelişmişlik”, “modernlik” veya “geleneksellik” şeklinde yansımıştır. Bu dikotomik ayrımlar ekseninde Batı; dinamik, gelişmiş, modern toplumu temsil ederken, Doğu ise statik, gelişmemiş ya da azgelişmiş/gelişmekte olan, geleneksel toplumu temsil etmektedir; bu konuda modernleşme kuramlarına eleştirel bir yaklaşım için bkz. Fahrettin Altun, *Modernleşme Kuramı: Eleştirel Bir Giriş* (İstanbul: Küre Yayınları, 2005). Aynı şekilde materyalist felsefedeki “tez” ve “anti-tez” diyalektiği de, modern tarih felsefesi ve sosyoloji kuramlarındaki “ilerici” ve “gerici” kategorik ayrımları da pozitivist bilgi kuramının “ilerlemecilik” fikrine dayalı kavramsal-teorik izdüşümlerdir. Bütün bu kavramsal analizlere “siyah” ya da “beyaz” tezatlığı şeklinde yansıyan fikirlerin modern Batı düşünce sistematiğine, Antik dönem düşünürü Aristo’nun “Birşey A’dır, ya da A değildir” mantık önermesinden miras kaldığı söylenebilir; bu konuda bkz. Alev Alatl, “Doğu-Batı İçeri Boş Bir Tasnif,” *Doğu Batı* 2 (1998): 97-100. Modern paradigmanın “ya, ya da” biçiminde tezahür eden mantık dünyasının uluslararası ilişkiler disiplinindeki yansımaları ise realist teorideki “dost-düşman”, “ben-öteki”, “biz-onlar”, “savaş-barış”, “kazan-kaybeden”, “birincil politika (high politics)-ikincil politika (low politics)” ayrımlarıyla olmuştur. Ayrıca realizmin bu tezatlıklar üzerinden “nisbi kazanç” kavramsallaştırmasıyla devletlerarası politikayı ve güç mücadelesini “0 toplamlı bir oyun” olarak yorumlaması da yine bu tezatlıklar sistematiğinin somut bir izdüşümü olarak değerlendirilebilir.

¹¹ Comte’un “Üç Hal Kanunu” kuramı ve tipolojisi için bkz. Emre Kongar, *Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 2007), 94-97. Ayrıca bkz. Bedia Akarsu, *Çağdaş Felsefe Akımları*, (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Milli Eğitim Basımevi, 1979), 11-18.

Comte'un düşünce evrimi yasasına göre teolojik dönemde/Tanrı-bilimsel durumda olgular Tanrısal güçle açıklanmış; metafizik dönemde/fizik-ötesi durumda da Tanrı'nın yerini soyut kavram ve güçler almıştır. Pozitivist dönemde/pozitif durumda ise her türlü neden araştırmaları bir yana bırakılarak yalnızca olaylar arasındaki yasalar ya da değişmez bağlantılar incelenir ve bu yasa, bilimlerin tarihinden çıkarılmış sayısız gözlemle desteklenir. Bu tipolojiden hareketle Comte, bilimlerin sonuncusu olan toplum bilimin kendi çağında fizik-ötesi evrede olduğunu ancak bu aşamanın aynı zamanda, son ve en ileri dönem olan pozitif döneme bir geçiş niteliği taşıdığını ve en kısa sürede pozitif sürece girileceğini öne sürmüştür. Bu açıdan değerlendirildiğinde onun bilim anlayışında toplum bilimlerinin ilerlemesi, toplumların ilerlemesiyle aynı anlama gelmektedir. Ayrıca toplum biliminin fizik-ötesi dönemden pozitif döneme geçmesinde Comte'un kendisini görevlendirilmiş olarak görmesi¹² ve bu anlamda bir nevi "bilimsel misyonerlik" üstlenmesi, onun "pozitivizm ve ilerlemeciliğin ideoloğu" şeklinde nitelendirilmesini mümkün kılabilir.

Toplumsal evrimi teolojik-metafizik-pozitif dönem ayrımına dayandırarak toplumsal kuramını Üç Hal Kanunu ile anlamlandırıp açıklamaya çalışan Comte'un¹³ pozitivizm ekseninde savladığı bu bilim ve ilerleme düşüncesi, sosyal bilimlerin farklı alanlarında siyaset teorileri inşa eden ve bu teorik yaklaşımlarla aynı zamanda uluslararası ilişkiler düşüncesinin bilimsel altyapısını meydana getiren Marx, Hegel, Kant ve

¹² Akarsu, *Çağdaş Felsefe*, 16.

¹³ Comte zaman-tarih idrakini ve tarih felsefesini de "Üç Hal Yasası"na göre oluşturmuştur. Örneğin çok-Tanrı ilkçağdan sonra gelen tek-Tanrı ortaçağ Tanrı-bilimsel inanca (teolojik öğreti); geçiş dönemi fizik-ötesi düşüncelere (metafizik öğreti) dayanır. İnsanlığın gelecekteki durumu ise pozitivizme (pozitif öğreti/pozitivist düşünce) dayanacaktır. Toplumsal yapılar da bu dönemselleştirmelere paralel bir seyir izler. Mesela kölelik teolojik döneme; halk egemenliği ve insan hakları düşüncesi ise metafizik döneme uygundur ve insanlar metafizik dönemde tıpkı fizik-ötesi güçler gibi soyut bir biçimde aralarında eşit birimler olarak göz önünde bulundurulurlar. Endüstrinin gelişmesi ve barışın sağlanması ise pozitif döneme uygundur ve bu dönemde gerçekleşecektir; ayrıntılı bilgi için bkz: Bedia Akarsu, *Çağdaş Felsefe: Kant'tan Günümüze Felsefe Akımları*, (İstanbul: İnkılap Kitabevi, 1994), 102.

Weber gibi diğer Aydınlanma düşünürlerinin fikirlerini de beslemiştir. Kısacası Aydınlanma düşünüyü üzerine kurgulanan Batı-merkezli modernite projesinin oluşturulmasında Comte'un toplum bilimlerinde uygulamaya çalıştığı pozitivist-ampirist bilgi kuramı etken bir rol oynamış ve onun bu epistemolojik çabaları “sosyolojinin fikir babası” olarak nitelendirilmesini beraberinde getirmiştir.

Başta Comte olmak üzere pozitivist düşün adamları bilginin *a posteriori* olduğunu varsaymakta, başka bir ifadeyle bilimsel bilgi kaynağının insan aklı ya da zihni olmadığını kabul etmektedir. Zira pozitivism bilginin “sonradan”, yani doğa bilimlerindeki gibi deney ve gözlem yoluyla elde edilebildiğini savlamaktadır. Böylece insan aklının “boş bir levha” olduğu önkabulünden hareket eden pozitivism, bilimsel bilgiye deneyimler, gözlemler ve tecrübeler sonucunda ulaşılabilirdiğini ifade etmektedir. Pozitivistlere göre toplumsal olay ve olgular, ancak değer yargılarından uzak ve sadece duyu verilerine dayalı deney ve gözlem metoduyla incelendiğinde nesnel bilgiye ulaşılabilir. ¹⁴ Bilimsel bilginin nesnellik/nesnel olma boyutu da pozitivismin teleolojik bir savı olan evrensellik düşüncesinin temel yapı taşıdır. Böylelikle pozitivist bilgi kuramı, sosyal bilimlerin nesnel ve evrensel bir nitelik kazanarak gelişebileceğini ve ilerleyebileceğini varsaymaktadır. Son olarak daha önce de belirtildiği üzere pozitivist düşünürler, çalışmalarında özelden-genele/parçadan-bütüne varma yöntemini, bir başka deyişle tümevarım metodunu kullanmaktadırlar.

Kısacası pozitivist bilgi teorisinin temel parametreleri şu şekilde özetlenebilir: Katı bir değer-olgu ayrıştırması vardır; bilgi *a posteriori*'dir, yani sonradan öğrenilir; çünkü insan aklı “boş bir levhadır”; bu nedenle deney ve gözlem çok önemlidir; bilimsel bilginin nesnel ve evrensel olması gerektiğini savlar; toplum bilimlerinde pozitivismle yaşanacak ilerlemenin sosyal olgulara ve toplumlara da yansıtacağını varsayar; metod olarak da tümevarımcıdır.

¹⁴ *Blackwell'in Siyasal Düşünce Ansiklopedisi*, 210.

1.2. Sosyal Bilimlerin Klasik Pozitivist Düşüncesinde Kırılma: Uluslararası İlişkiler Disiplininde Pozitivizm ile Postpozitivizm Arası Dönem

I. Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle ortaya konulan Wilson prensipleri çerçevesinde sistemin “düzenleyici bir mekanizması” olarak Milletler Cemiyeti'nin kurulması uluslararası barış ve güvenliğin sağlanacağına dair umutları canlandırmış; küresel işbirliği ve uzlaşmaya yönelik söylemler uluslararası ilişkiler disiplininin liberalizm ve idealizm perspektifinde ortaya çıkmasına neden olmuştur. Ancak küresel sistemin “bozucu bir girdisi” olarak II. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla barış ve güvenliğin çok kısa süreliğine tesis edilebildiği iki savaş arası “geçiş dönemi”nin son bulması, işbirliği ve barışı açıklamaya çalışan idealist çalışmaların disiplindeki geçici üstünlüğünü noktalamıştır. Böylelikle çatışma ve güç olguları üzerine kurgulanan realist teori, literatürdeki egemenliğini Soğuk Savaş dönemi boyunca koruyarak disiplinin hakim kuramsal düşüncesini oluşturmuştur.

Klasik realizm disiplindeki hegemonyasını henüz kurmuşken, 1960'lı yıllarda bilim felsefesi alanında yapılan yöntem-bilimsel tartışmalar klasik pozitivizmin ana bilimsel ölçütlerini sorgulamaya açmıştır. Öncülüğünü Karl Popper, Thomas Kuhn, Imre Lakatos ve Paul Feyerabend'in yaptığı birtakım felsefecinin geleneksel bilim anlayışına getirdiği eleştiriler; sosyal bilimlerin temel epistemolojisi pozitivizm üzerinde her ne kadar köklü ve yapısal bir değişim meydana getirmemişse de, uluslararası ilişkiler alanındaki davranışsal ekole realizm eleştirisi noktasında uygun bir bilimsel ortam hazırlamıştır. Böylece bilim felsefecilerinin klasik pozitivizm eleştirileri bağlamında davranışsal bilim adamları da klasik realizmin bilimsel yaklaşımına ve yöntemine karşı çıkararak realist teorinin epistemolojik ve özellikle de metodolojik gücüne ağır bir darbe vurmuşlardır. Davranışsal akımın realizme yönelttiği bilimsel yöntem eleştirilerinin bu yönüyle aslında postpozitivist kuramların bilimsel altyapısını oluşturduğu söylenebilir.

Başka bir ifadeyle klasik realist teorinin temel önermelerinin bilimsel kriterlere uygun olmadığı gerekçesiyle davranışsal ekol tarafından eleştirildiği dönemde Popper, Kuhn, Lakatos ve Feyerabend gibi bilim

felsefecileri yaptıkları tartışmalar ve ortaya koydukları felsefi tenkitlerle sosyal bilimlerin egemen epistemolojik paradigması klasik pozitivistin katılığının kırılması ihtiyacını gündeme getirmişlerdir.¹⁵ Örneğin Karl Popper, geleneksel pozitivist anlayışın bilimsel ölçütü ve ana ayracı olan¹⁶ “doğrulanabilirliği” reddetmiş ve “doğrulanabilirlik” yerine “yanlışlanabilirliğin” temel bilimsel kıstas olması gerektiğini öne sürmüştür. Popper yanlışlanabilirliği bir anlam ölçütü olarak değil de, bir sınırlandırma ölçütü olarak ortaya koyduğunu belirtmiştir. Zira ona göre yanlışlanabilirlik, yanlışlanabilen ve yanlışlanamayan önermeler olmak üzere bütünüyle anlamlı iki önerme arasında ayırım yapmakta ve anlamlı bir dil kullanımı içinde bir sınır çekmektedir.¹⁷ Yanlışlanabilirlik ayrıca, bilimsel önermelerin test edilebilirliğini de sağlaması açısından önem arz etmektedir.

Popper deneysel genellemelerin sınanabilir ve yanlışlanabilir nitelikte olması gerektiğini varsaymıştır. Bu kapsamda Popper’e göre beyaz kuğuların gözlemlendiği yolundaki gözlem önermeleri ne kadar çok sayıda olursa olsun, bunlardan mantıkça “Bütün kuğular beyazdır” tümel önermesini çıkarılma olanağı yoktur; ama kara bir kuğunun tek bir gözlemini anlatan tek bir gözlem önermesi, mantıkça “Bazı kuğular beyaz değildir” önermesinin çıkarılmasına izin verir. Bu ise hem mantıksal anlamda deneysel genellemelerin doğrulanamaz fakat yanlışlanabilir olduğunu, hem de bilimsel yasaların kanıtlanamaz ama sınanabilir olduğunu göstermektedir.¹⁸

Bu metodolojik çerçevede Popper, bilimsel kuramları savunulabilir/doğrulanabilir olarak değil, denenebilir olarak kabul etmiş ve sınanabilirlik ile nesnellik arasında bir ilişki modeli kurmaya çalışmıştır. Söz konusu ilişkiselliğe göre bilimsel önermelerin nesnelligi, önermelerin

¹⁵ *Modern Toplumsal Düşünce Sözlüğü*, ed. William Outhwaite, çev. Melih Pakdemir, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2008), 591.

¹⁶ Popper’in bilim olan ile bilim olmayan ayrımı arasında sınır çizme ayracı hakkındaki düşünceleri için bkz. Bryan Magee, *Karl Popper’in Bilim Felsefesi ve Siyaset Kuramı*, çev. Mete Tunçay, (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1990), 33-50.

¹⁷ Karl Popper, *Bilimsel Araştırmanın Mantığı*, çev. İlknur Aka, İbrahim Turan, Kazım Taşkent Klasik Yapıtlar Dizisi, (İstanbul: Yapı Kredi Bankası, 1998), 64.

¹⁸ Magee, *Karl Popper’in*, 21.

özneller arası (intersubjektif) sınanabilir olması koşuluna bağlıdır. Bu nedenle her önermenin gerçekten sınanmasını değil, sınanabilir olması gerektiğini ileri sürmüştür. Başka bir ifadeyle üzerinde yeterince düşünülmeden hemen kabul edilen önermeler bilimde yer almamalıdır, çünkü mantıksal nedenlerden dolayı her önermenin sınanması olanaksızdır.¹⁹

Görüldüğü üzere Popper'in mantıksal ve metodolojik dünyasında doğrulanabilirliğin yerini alması gereken üç epistemolojik ölçüt; test edilebilirlik, reddedilebilirlik ve yanlışlanabilirliktir. Bilimsel bir bilginin kıstası olması gereken bu üç temel parametreden hareketle Popper, bilimsel bir önermenin yanlışlanabilir bir özellik taşıması için, zaman ve mekân bakımından sınırlandırılabilir bir nitelik arz etmesi ve aynı zamanda bir kesinlik içermesi gerektiğini ifade etmektedir. Popper'in bu epistemolojik anlayışına göre örneğin, "Önümüzdeki bir ay içinde yağmur yağacak" önermesi bilimsel bir önerme değilken, "Bugün Manisa'da yağmur yağacak" önermesi bilimsel bir içeriğe sahiptir.²⁰

Popper'in klasik pozitivistimin dönüşmesi gerektiğini ortaya koyan eleştiri ve savlarının yanı sıra, Thomas Kuhn'un devrimci-olağanüstü bilim dönemine girdiğini belirten ve sosyal bilimlerde bir paradigma değişimi yaşandığını öne süren tezleri de geleneksel pozitivistimin temel varsayımlarının gözden geçirilmesinin gereklilikten ziyade zorunluluk

¹⁹ Popper, *Bilimsel Araştırmanın*, 68-72.

²⁰ Geleneksel tümevarımcı görüşe göre "Yağmur yağacak" gibi önermeler neredeyse ister istemez doğru olmak zorundadır ve bu gibi önermelerin yanlış oldukları asla kanıtlanamaz. Oysaki Popper'e göre bilimsel bir önerme ne denli özgülleştirilirse, yanlış çıkma olasılığı da o denli artar fakat bu önerme o ölçüde de bilgi verici (doğru çıkma koşuluyla) ve yararlı bir hale gelir. Dolayısıyla onun için bir önermenin zaman-mekân sınırlılığı içermesi çok önemlidir. Bu bağlamda "Yağmur yağacak" gibi önermeler yerine "Gelecek yıl bir ara İngiltere'ye yağmur yağacak", "İngiltere'ye gelecek hafta yağmur yağacak", "Londra'ya gelecek hafta yağmur yağacak" gibi önermeler daha bilimseldir. Hatta zaman-mekân bakımından bu önermelerden daha da sınırlı olan "Londra'nın merkezine bugün öğleden sonra yağmur yağacak" önermesi Popper için bilimsel açıdan en anlamlı önermedir; Magee, *Karl Popper'in*, 33-34. Bilim yöntemi konusunda geleneksel görüş ve Popper'in görüşleri için bkz. Magee, *Karl Popper'in*, 17-31.

olduğunu ortaya çıkarmıştır. Söz konusu metodoloji sorgulamasında Kuhn, düşünsel ve bilimsel gelişme sürecini “olağan bilim dönemi” ve “devrimci bilim dönemi” tipolojisiyle iki ana döneme ayırarak incelemiştir.

“Normal bilim dönemi” şeklinde de kavramsallaştırılabilecek “olağan bilim döneminde”²¹ bilimsel faaliyetler, bilim topluluğunca kabul gören bir paradigma²² çerçevesinde yapılmaktadır. Fakat mevcut paradigma, “bulmaca-çözme” işlevini yerine getiremediği takdirde bu bilimsel camiada bir bunalım-buhran süreci başlamakta ve bu bunalım süreci, başka bir deyişle “geçiş” dönemi²³, yeni bir paradigmanın mevcut paradigmanın yerini almasıyla son bulmaktadır. Kuhn, bu paradigmalar arası değişim-dönüşüme devrimci bilim dönemi demektedir.²⁴ Olağan bilim dönemi ve devrimci bilim dönemi arasındaki bu değişkenlik-geçişkenlik döngüsel bir biçimde devam etmekte ancak devrimci bilim dönemine çok sık rastlanmadığı için bu döneme olağanüstü bilim dönemi de denilmektedir. Kuhn’un paradigmalar arası çatışma ekseninde ortaya koyduğu bilimsel gelişme kuramından hareketle, sosyal bilimlerin egemen paradigması klasik pozitivistizmin sorgulandığı 1960’lı yıllar, devrimci bilim dönemine geçişi simgeleyen bir “bunalım dönemi” olarak nitelendirilebilir.

²¹ Kuhn’un “olağan bilim dönemi” kavramı ve bu döneme ilişkin düşünceleri hakkında bkz. Thomas Kuhn, *Bilimsel Devrimlerin Yapısı*, çev. Nilüfer Kuyas, (İstanbul: Alan Yayıncılık, 1991), 45-68.

²² Kuhn çalışmasında paradigma kavramının üslup tutarsızlıkları nedeniyle en az 22 farklı anlama gelebildiğini her ne kadar kabul etse de, aslında “paradigma”yı iki temel anlamda kullandığını belirtmektedir. Buna göre birincisi, “belli bir topluluğun üyeleri tarafından paylaşılan inançların, değerlerin, tekniklerin bütününe temsil eden bir terimdir”; ikincisi ise “bu bütünün içinde bir tek tür unsur söz konusudur: model yahut örnek olarak kullanılan ve gerektiği zaman olağan bilimdeki bütün diğer bulmacaların çözümleme temeli olarak kesin kuralların yerine kullanılabilen somut bulmaca-çözümleri” anlamındadır. Kuhn ayrıca paradigmayı kısaca disipliner matris olarak da tanımlamaktadır; bkz. Kuhn, *Bilimsel*, 162-170.

²³ Kuhn’un “bunalım (geçiş) dönemi” kavramı ve bu döneme dair fikirleri için bkz. Kuhn, *Bilimsel*, 85-104.

²⁴ Kuhn’un “devrimci bilim dönemi” kavramı ve bu dönemi inceleyen görüşleri için bkz. Kuhn, *Bilimsel*, 105-160.

Bilim felsefesi alanında böylesine yoğun entellektüel jimnastiğin yapıldığı bir dönemde, Imre Lakatos'un pozitivist paradigmaya yönelttiği sert eleştiriler yine bu düzlemde değerlendirilmiş ve buradan hareketle klasik pozitivist epistemolojik anlamda kırılma yaşadığı tezleri öne sürülmüştür. Gerçi Kuhn, Feyerabend ve Lakatos, Popper'in yeni bilimsel kıstası "yanlışlanabilirlik" ilkesine karşı çıkmış; ancak dört düşün adamı da geleneksel pozitivistin savunduğu tümevarım metodolojisini reddederek klasik pozitivistliğe karşı ortak bir duruş sergilemişlerdir.²⁵ Dolayısıyla Popper, Kuhn, Feyerabend ve Lakatos; teorilerden olgulara gidilmesini öngören tümdengelimci (dedüksiyon) metodolojiyi benimseyerek klasik pozitivist epistemolojinin disiplindeki hegemonyasını eleştiri odağı haline getirmişlerdir. Böylece uluslararası ilişkilerdeki "gelenekselcilik-davranışsalcılık" tartışmalarının da önünü açmışlardır.

Paul Feyerabend de bilim camiası tarafından kabul görmüş "bilimsel faaliyetlerde standartlar olduğu" fikrine karşı çıkarak, Batı-merkezli bilim anlayışını eleştirmiştir. Bu kapsamda Batı-merkezli klasik pozitivist paradigmanın savunduğu evrensellik ve ilerlemecilik tezlerini tek-biçimciliğe/tek-tipçiliğe neden olduğu gerekçesiyle tenkit etmiştir. Feyerabend ayrıca, monolitik ve dayatmacı kimliği nedeniyle mevcut bilimsel paradigmayı bir ideoloji olarak nitelendirmiş, bilim-iktidar sorunsalı çerçevesinde devletin bilim dünyasındaki hegemonyasına karşı bilimin özerkliğini savunmuştur. Bu noktada bilimin de din gibi devletten ayrışması gerektiğini ileri sürerek özgür bir toplumda olması gereken bilim anlayışı üzerinde durmuştur. Zira ona göre demokratik ve özgür bir toplumun

²⁵ Bilindiği üzere klasik pozitivistin bilimsel araçlarından biri de tümevarım (indüksiyon) metodolojisidir. Tümevarımcılığa göre olgulardan teorilere gidilir. Bilim adamı gözlem ve deneylerden yola çıkarak genel varsayımlar ortaya koyar. Genel varsayımları olgularla doğrulayabilirse, bu varsayımlar zamanla teorilere dönüşür. Klasik pozitivistin bilim anlayışına göre bilimsel gelişme bu yöntem ve süreçle sağlanır. Tümdengelimcilik ve tümevarımcılık ayrımı için ve uluslararası ilişkilerde yapılan epistemoloji ve metodoloji tartışmaları ayrıntılı bilgi için bkz. Arı, *Uluslararası*, 21-112.

önündeki en büyük tehditlerden ve/veya engellerden birisi, hakim bilim anlayışının hegemonik ve baskıcı yapısıdır.²⁶

Söz konusu fikir adamlarının 1960'lı yıllarda klasik pozitivist statükocu yapısına ilişkin eleştirileri; uluslararası ilişkiler disiplininde gelenekselcilik-davranışsalcılık tartışmalarının yapıldığı döneme denk gelmiş ve bu tartışmalara uygun bir kuramsal zemin sağlayarak, felsefi-epistemolojik derin bir tartışmadan ziyade metodolojik-yöntemsel bir biçim tartışması olan bu kuramsal çatışmanın ana hatlarını meydana getirmiştir. Teorik içeriğin gözardı edildiği gelenekselciler ve davranışsalcılar arasındaki disiplin-içi tartışmada davranışsalcı ekolde yer alan düşünürler, uluslararası ilişkilerin gerçek bir bilim haline gelebilmesi için uluslararası konjonktürdeki sosyal olay ve olguların da doğa bilimlerindeki gibi deney ve gözleme dayalı metodlar ile incelenmesi gerektiğini belirtmişlerdir.

Dolayısıyla davranışsalcılar, alana dair araştırmaların nicel verilere dayalı pozitivist epistemoloji ekseninde yapılma zorunluluğu üzerinde durmuşlardır. Bu doğrultuda istatikselsel ölçülerin, veri depolama işlemlerinin, matematiksel değer ve sayıların bu disiplinde de kullanılmasını öneren davranışsalcı düşün adamları, kantitatif ve tümevarımcı bir yöntemin uluslararası ilişkiler alanını pozitif bilim haline getireceğini ileri sürmüşlerdir.²⁷ Bu amaçla da B. F. Skinner, G. C. Homans, J. E. Dougherty, R. L. Pfaltzgraff, Y. H. Ferguson ve R. W. Mansbach gibi davranışsalcı kuramın önde gelen isimleri; realistlerin dış politika analizlerinde yararlandıkları tarih ve felsefeden ziyade siyaset bilimi, sosyoloji, psikoloji ve antropoloji gibi bazı sosyal bilim dallarından faydalanılması gerektiğine vurgu yapmışlardır.²⁸ Başka bir ifadeyle davranışsalcı düşünürler,

²⁶ Bu konudaki çalışması için bkz. Paul Feyerabend, *Özgür Bir Toplumda Bilim*, çev. Ahmet Kardam, (İstanbul: Ayrıntı Yayınevi, 1991).

²⁷ Aslında davranışsalcı kuramcılar, geleneksel uluslararası ilişkiler kuramcılarının aksine hem tümdengelim hem de tümevarım metodolojisini kullanmışlardır. Örneğin karşılaştırmalı dış politika analizi ve karar alma yaklaşımlarında tümevarımcı; sistem çalışmalarında ise tümdengelimci bir metodolojiden yararlanabilmektedirler.

²⁸ Tanrısever, "Yöntem Sorunu," 94-99. Davranışsalcı ekolün uluslararası ilişkiler yazınındaki izdüşümleri sistem teorisi, oyun teorisi, entegrasyon/bütünleşme

uluslararası ilişkilerdeki disiplinler geçişkenliğin siyaset bilimi, sosyoloji, psikoloji ve antropoloji gibi pozitivist bilim dallarının yardımıyla sağlanabileceğini öne sürmüşlerdir.

Aslında gelenekselciler ve davranışsalcılar arasında yapılan bu akademik tartışmalarda davranışsalcılar, John Vasquez'in 1983 yılında yayınladığı *The Power of Power Politics* adlı eserde de belirttiği üzere, hiçbir zaman realist teorinin temel parametrelerine ve özüne karşı çıkmamışlardır.²⁹ Dolayısıyla analiz birimi de aynı kalmakla beraber mevcut uluslararası ilişkiler akademiasında değişen sadece analiz düzeyi ve metodoloji olmuş; bunun dışında uluslararası ilişkilerin hakim epistemolojik paradigması, ana sorunsalları ve temel konuları varlıklarını aynen koruyarak uluslararası politikanın statükocu kimliği devam etmiştir. Bu doğrultuda disiplinde değişim-dönüşüm geçiren yalnızca, başlıca varsayımlarının gözden geçirilmek suretiyle yeni şeklinin –neo realizm/bilimsel realizm- oluşturulduğu realist teorinin bilimsel kimliği ve metodolojisi olmuştur.

Kısaca Popper, Kuhn, Lakatos ve Feyerabend gibi düşünürlerin anti-tez ve eleştirileri, genelde sosyal bilimlere ve özelde uluslararası ilişkilere egemen olan epistemolojik paradigma pozitivismi değiştirmemiştir. Fakat bu eleştiriler, klasik pozitivismin bazı temel önermelerinin sorgulanmasına imkân tanıyarak 1990 sonrasında daha da belirginleşen pozitivism-postpozitivism tartışmalarının önünü açmış ve böylece pozitivism'e alternatif olarak ortaya konulabilecek postpozitivist kuramların bu anlamdaki öncülüğünü yapmıştır. Özellikle de 1960'lı yıllardaki davranışsalci ekolün

teorileri, karar alma teorisi gibi diğer bilim dallarından ödünç alınan teorik-kuramsal perspektifler şeklinde olmuştur. Örneğin Morton Kaplan "sistem teorisi" yaklaşımında "iki kutuplu sistem", "evrensel sistem", "güç dengesi sistemi" gibi modellerle genelden özele bir yöntem benimseyerek uluslararası ilişkiler literatürüne klasik realistlerden farklı olarak tümdengelimci bir bakış açısı kazandırmıştır. Aynı şekilde, Harold S. Guertzkov ve Donald L. Reinken gibi düşün adamları da realizmin temel yaklaşımı olan "güç dengesi" kuramının "oyun teorisi" çerçevesinde simülasyon tekniği aracılığıyla bilgisayarlarda sınanabileceğini savunmuşlardır; Tanrısever, "Yöntem Sorunu," 99-102.

²⁹ Deniz Ülke Arıboğan, *Uluslararası İlişkiler Düşüncesi*, (İstanbul: Bahçeşehir Üniversitesi Yayınları, 2007), 216.

yükselişinde önemli rol oynayan Karl Popper'in bilimselliğin yeni ölçütü olarak belirlediği ve klasik pozitivismi alt-üst eden “yanlışlanabilirlik” kavramsallaştırması ve Thomas Kuhn'un “paradigma değişimi” kuramı dönemin uluslararası ilişkiler literatürüne farklı bir boyut kazandırmanın yanında, bugün gündemde olan pozitivism-postpozitivism çatışmasının felsefi-düşünsel zeminini meydana getirmiştir.

2. POSTPOZİTİVİST KURAMLAR

Daha önce de ifade edildiği gibi davranışsalci akımın söz konusu metodolojik eleştirileri neticesinde klasik realizm, “fikir babalığını” Kenneth Waltz'un yaptığı neo-realizme evrilerek pozitivism ekseninde “bilimsel” bir nitelik kazanmıştır. Dolayısıyla da realizmin tümevarımcılığından neo-realizmin tümdengelimciliğine bir geçişin gerçekleştiği bu yönetsel eksen kayması, uluslararası ilişkiler alanında yalnızca paradigma-içi bir değişim-dönüşümün yaşanmasına neden olmuştur. Ancak Soğuk Savaşın bitmesiyle uluslararası konjonktür ve koşulların büyük bir değişim içine girmesi, disiplin ve literatürdeki hegemonik paradigma neo-realizmin ve onun pozitivist bilim anlayışının sorgulanmasını beraberinde getirmiştir. Bu perspektifte eleştirel kuramın neo-realizm ve pozitivism'e karşı öne sürdüğü anti-tezler ile esasen 1980'lerde başlayan ve literatüre alternatif bir epistemolojik duruş kazandırma isteği olarak postpozitivism ekseninde ortaya koyduğu bu paradigmalardan tartışma, 1990'larda ciddi bir ivme kazanarak gelişmiştir. Bugün ise bilindiği üzere eleştirel kuramın yanına eklenerek mevcut paradigma eleştirisini gerçekleştiren postmodernist, konstrüktivist, feminist ve normatif kuramlar, neo-realizm ve pozitivism'in bilimsel/epistemik meşruiyet temellerini sorgulamakta ve onların hareket serbestilerini kısıtlayarak önlerinde ciddi birer bilimsel tehdit oluşturmaktadır.

2.1. Eleştirel Kuram

1980'li yılları realizm eleştirileri ekseninde “paradigmalardan tartışmadönemi” olarak nitelendirmek mümkünse, 1990'lı yılları da uluslararası ilişkiler kuramında “eleştirel dönem” olarak kavramsallaştırmak

yerinde olacaktır.³⁰ Ancak herşeyden önce eleştirel kuram doğrudan bir uluslararası ilişkiler kuramı ortaya koymamakta, multi-disipliner bir bakış açısıyla pozitivism eleştirisi yapmaktadır. Çok disiplinli bir anlayışın yansımaları olarak eleştirel kuramcılar sosyoloji, felsefe, antropoloji, siyaset bilimi, iktisat ve edebiyat gibi birçok sosyal bilim dalından yararlanarak bir sosyal teori meydana getirmeye çalışmaktadır. Aslında eleştirel teori her ne kadar 1990'larda gündeme gelmiş olsa da, kuramın tarihsel arka planı 1930'larda Hitler'in faşist iktidar yönetiminden kaçmak zorunda kalarak ABD'ye yerleşip çalışmalarına orada devam eden "Frankfurt Okulu"na dayanmaktadır.³¹

Bu bağlamda eleştirel teorinin fikri öncülleri olarak Frankfurt Okulu'nun kurucuları arasında yer alan Max Horkheimer, Theodor W. Adorno, Herbert Marcuse, Erich Fromm, Walter Benjamin ve Jürgen Habermas'ı göstermek mümkündür.³² Çoğunluğu Yahudi olan bu düşün adamlarının Karl Marx'ın düşüncelerinden etkilenmeleriyle ilintili olarak eleştirel kuramın felsefi kökenlerinin Marksizme dayandığını belirtmek yanlış olmayacaktır ki bu nedenle eleştirel teori, neo-Marksist geleneğin bir türevi biçiminde de değerlendirilebilmektedir.³³

Adından da anlaşılacağı üzere, eleştirel kuramın çıkış noktası esasen eleştiridir ve eleştiri-merkezli kurgulanması nedeniyle hem klasik pozitivismin hem de felsefi bir izdüşümü olmasına rağmen ortodoks Marksist geleneğin eleştirisini yapmaktadır. Buradan hareketle eleştirel okul,

³⁰ Fuat Keyman, "Eleştirel Düşünce: İletişim, Hegemonya, Kimlik/Fark," içinde *Devlet, Sistem ve Kimlik*, Der. İhsan D. Dağı, Atila Eralp (İstanbul: İletişim Yayınları, 2007), 228.

³¹ Frankfurt Okulu'nun kurulması ve okulun eleştirel kuramlar ile arasındaki ilişki hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Beybin Kejanlıoğlu, *Frankfurt Okulu'nun Eleştirel Bir Uğrağı: İletişim ve Medya* (Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 2005), 15-100. Ayrıca Frankfurt Okulu hakkında kapsamlı bir çalışma için bkz. Phil Slater, *Frankfurt Okulu*, çev. Ahmet Özden, (İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 1998).

³² Söz konusu düşünürler hakkında geniş bilgi için bkz. Kejanlıoğlu, *Frankfurt Okulu'nun*, 101-274.

³³ Robert Jackson, Georg Sørensen, *Introduction to International Relations* (New York: Oxford, University Press, 1999), 232.

pozitivist düşüncenin önkabullerini üç temel noktada eleştirmektedir: Pozitivizmin öznel dış gerçekliğini; özne ile nesne arasındaki uzaklığını; değerden yoksun sosyal bilim anlayışını. Bu eleştiriler ekseninde kritik kuram, pozitivistin incelediği her konuyu özne haline dönüştürerek asıl özne olan-olması gereken insanı nesne durumuna indirgediğini belirtmektedir.³⁴ Örneğin, eleştirel kuramcılara göre klasik uluslararası ilişkiler kuramları, analiz birimi olarak irdeledikleri ulus-devlet modelini ya da analiz düzeyi biçiminde ele aldıkları sistemi/yapıyı özne konumunda değerlendirerek asıl özne olması gereken bireyi edilgenleştirmekte, önemsizleştirmekte ve dolayısıyla nesneleştirmektedir. Pozitivist epistemolojinin bu indirgemeci anlayışına karşın, eleştirel teori ise insanı incelemekte ve modernitenin bireyi geri plana atan zihni parametrelerini sorgulamaktadır. Başka bir deyişle, eleştirel kuram modernitenin bilim ve ilerleme amaçları doğrultusunda insanı araçsallaştırdığını vurgulamaktadır.

Bu çerçevede eleştirel kuramcılarının çalışmalarında geniş bir perspektiften ortaya koydukları temel problematik, insanın özgürlük-özgürleşim sorunsalıdır. Nitekim eleştirel kuramcılarının başında gelen isimlerden Habermas'ın Aydınlanmanın akıl düşüncesini eleştirerek özgürleşmeyi hedef alan yeni bir toplumsal teori ve epistemoloji inşa etme çabaları, söz konusu düşün adamlarının özgürleşme sorunsalı üzerinde odaklanmalarına güzel bir örnek teşkil etmektedir.³⁵ Özgürlük sorunsalı üzerinde önemle duran Habermas; modernitenin, iki ana hedefinden “ilerleme” düşüncesini gerçekleştirmesine rağmen “özgürleşme” fikrini uygulamaya koyamadığını ve bu sebeple de modernliğin tamamlanmamış bir proje/süreç olduğunu ifade etmektedir.³⁶ Modernite projesinin üzerine kurgulandığı “araçsal ussallık”ın yerine “iletişimsel ussallık” şeklinde kavramsallaştırdığı sosyal kuram çerçevesinde Habermas, modernite düşüncesinin yeni bir ussallık yaklaşımıyla tekrar ele alınması gerektiğini ortaya koymuş; bireyin ve

³⁴ Jackson, Sørensen, *Introduction to*, 232-233.

³⁵ Ahmet Çiğdem, *Akıl ve Toplumun Özgürleşimi: Jürgen Habermas ve Eleştirel Epistemoloji Üzerine Bir Çalışma* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2008), 111-125.

³⁶ Fuat Keyman, *Uluslararası İlişkiler Kuramını Yeniden Düşünmek* (İstanbul: Alfa Yayınları, 2000), 142-143.

toplumun bu doğrultuda özgürleşebilmesi için yeni bir epistemolojiye ihtiyaç olduğunu öne sürmüştür.³⁷

Modernitenin ancak bu şekilde tamamlanabileceğini savlayan düşünür, pozitivistin katı bir olgu-değer ayrıştırması yaparak bilginin nesnel olma durumunu savunan varsayımını eleştirmektedir. Habermas pozitivist epistemolojinin bilginin bağımsızlığını önceleyen savlarını reddetmekte, bilgi ile çıkar arasında her zaman amaçsal ve işlevsel bir ilişki olduğunu belirtmektedir.³⁸ “Bilgi nesnel ve evrensel midir?” sorusundan hareketle, pozitivist paradigmanın temel tezlerini sorgulayarak pozitivistten uzaklaşan ve böylece eleştirel ekolün “fikir babaları”ndan sayılan Habermas’ın bu noktada normativist geleneğe yakınlaştığı söylenebilir. Çünkü ona göre bilgi, değer-bağımsız bir nitelik veya süreç içermediğinden öznellik durumunu her zaman korumaktadır. Öznel olan bilginin ise evrensellik iddiası sorgulanmalı ve tartışılmalıdır.

Diğer yandan Habermas, pozitivistin etkisi altındaki klasik uluslararası ilişkiler teorilerinin uluslararası ilişkilere ilişkin problemlere “teknik sorunlar” olarak bakmasını ve dolayısıyla bu sorunların çözümünde birincil aktör olarak rol oynaması gereken insan faktörünün dışlanarak “teknik çözüm metodlarının” kullanılmasını eleştirmektedir. Odak noktası olarak bireyi önceleyen yaklaşımıyla Habermasçı eleştirel kuramın amacının; geleneksel teorilerin temel aktör olarak inceledikleri egemen devlet modelini sorgulayarak uluslararası sisteme devlet-dışı aktörleri de entegre etmek ve bu aktörlerin kuracağı kamu alanı içinde etiksel bir evrensellik anlayışını üretmek olduğu söylenebilir.³⁹

Eleştirel ekolün bir diğer önemli düşün adamı Robert W. Cox, Antonio Gramsci’nin eleştirel kuramını uluslararası ilişkiler alanına uygulamaya çalışarak kritik teorinin şekillenmesine büyük katkı sağlamıştır. Cox’a göre “dünya özdeşlikler değil, benzeşimler dünyasıdır ve politik olan kendi

³⁷ Çiğdem, *Akıl ve Toplumun*, 119-130.

³⁸ Keyman, *Uluslararası İlişkiler*, 140-143.

³⁹ Keyman, *Uluslararası İlişkiler*, 232-236.

bütünlüğü, bağlamı içinde, görelî kavramlaştırmalar ile ele alınmak zorundadır.”⁴⁰ Gerçekliğin insan bilincinden bağımsız olma anlamında “nesnel” olamayacağını düşünen Cox, sosyal bilimlerde genel uygulamaya uygun bir teoriye dayanan herhangi bir genel ve/veya evrensel yasanın üretilmesinin de söz konusu olamayacağını belirtmektedir. Toplumsal olay ve olguların genel geçer yasa ya da kuramlarla analiz edilemeyeceğini savlayan düşünür, pozitivist epistemolojinin nesnel ve evrensel olma iddiasına karşı çıkararak postpozitivizmin göreceliliğine vurgu yapmaktadır.

Cox’a göre hiçbir teori zaman ve mekân boyutundan, başka bir deyişle zaman-mekân içindeki bir bakış açısından ve/veya perspektiften bağımsız olamaz. Her zaman “birileri” ve “bir amaç” için inşa edilen teorilerin özellikle de politik zaman ve mekândan kaynaklanan bir perspektifleri mevcuttur. Bu çerçevede teoriler, problematikleriyle birlikte iki ana amaca hizmet etmektedirler: i-) karşılaşılan sorunların çözümüne rehberlik yapan teoriler “sorun çözücü”dür (problem solving theory), ii-) kuram oluşturma sürecini belirli bir düşünme ve felsefe konusu olarak ele alan teoriler ise “eleştirel teoriler”dir (critical theory).⁴¹

Bu açıdan değerlendirildiğinde “sorun/problem çözücü” bir teori olan realizm, Cox için pozitivism gibi sığ bir epistemolojik paradigmanın uluslararası ilişkiler alanına yansımaları ifade etmektedir. Ona göre, “basit mantığı ile hipnotik bir çekim gücüne sahip olan realizm, karmaşık dünyayı standart parçalara bölüp; iyi-kötü, dost-düşman, savaş-barış, kazanan-kaybeden, biz-onlar şeklinde basit karşıtlıklar (dikotomik analiz) çerçevesinden ve sürekli bir düzen perspektifinden yorumlamaktadır.”⁴² Belki de bundan daha önemlisi; Cox’un “herhangi bir bilimsel yaklaşımın ortaya çıktığı toplumsal ortamdan kopuk olamayacağı” savı göz önünde bulundurulduğunda, realizmin ABD’nin dış politika davranışlarının ve

⁴⁰ Burcu Bostanoğlu, Mehmet Akif Okur, *Uluslararası İlişkilerde Eleştirel Kuram: Hegemonya, Medeniyetler ve Robert W. Cox* (Ankara: İmge Kitabevi, 2009), 9.

⁴¹ Bostanoğlu, Okur, *Uluslararası İlişkilerde*, 35-36.

⁴² Bostanoğlu, Okur, *Uluslararası İlişkilerde*, 8-9.

hedeflerinin “bilimsel meşrulaştırıcısı” işlevini görmesidir.⁴³ Zira Cox’a göre realizm, bu özelliği nedeniyle uluslararası ilişkiler disiplininin hakim paradigmasıdır ve alanın realist teori çerçevesinde şekillenmesi onun “bir Amerikan sosyal bilimi” biçiminde anlamlandırılmasına neden olmaktadır. Cox, kısaca “uluslararası ilişkiler disiplini = Amerikan sosyal bilimi” olarak formüle edilebilecek bu kavramsallaştırmayı şu şekilde açıklamaktadır:

“Realizm, Amerika’nın dünya gücü niteliğini kazanması sonucu, Amerikan politika ve uygulamalarını incelemek, (onlara) ışık tutmak, hatta (onları) yönlendirmek gereksinmesi sonucunda, Amerikan ‘gerçek’ ve ihtiyaçlarının bir ürünü olarak doğmuştur (...) Bu nokta hegemonun, hegemonyasını bilim ve düşünce alanına da yansıtmayı başardığının bir göstergesidir...”⁴⁴

Cox’un Gramşçıyan eleştirel kuramı, üretim ile kültür arasında bir ilişkisellik ve etkileşim kurarak, var olan dünya düzenini değiştirme eyleminin hem olasılığını hem de bu olasılığın sınırlarını ortaya koymaya çalışmaktadır. Bu çaba, uluslararası ilişkilerin bir Amerikan sosyal bilimi olarak adlandırılmasının üzerindeki örtüyü kaldırmaya yönelik bir epistemolojik arayışı ifade etmektedir. Nitekim Gramsci için hegemonya, egemenlik ve rıza elde etme süreçlerinin ikili saç ayağı üzerinde şekillenmektedir. Dolayısıyla yeni dünya düzenine ilişkin arayışlar ve bilimsel çalışmalar, ABD’nin merkezi liderliğinin rıza boyutunu da kapsayarak pekiştirilmesini ve hegemonik bir kurumsal yapının yeniden yapılandırılmasını sağlamayı amaçlamaktadır. Kısaca uluslararası sisteme ve yeni dünya düzenine ilişkin bilimsel çabaların merkezden çevreye akarak, epistemolojik anlamda da bir rıza sağlamayı amaçladığı söylenebilir.⁴⁵

⁴³ ABD dış politika karar alıcılarının, realizmin oluşturulması üzerindeki etkileri ve uluslararası ilişkilerin Stanley Hoffman tarafından “bir Amerikan sosyal bilimi” olarak adlandırılmasının nedenleri için bkz. İhsan Dağı, *İnsan Hakları, Küresel Siyaset ve Türkiye* (İstanbul: Boyut Kitapları, 2000), 238-243.

⁴⁴ Bostanoğlu, Okur, *Uluslararası İlişkilerde*, 10.

⁴⁵ Keyman, *Uluslararası İlişkiler*, 242-247.

Cox ile birlikte eleştirel kuramın uluslararası ilişkiler literatüründeki bir diğer önemli düşünürü de Andrew Linklater'dır. Karl Marx, Immanuel Kant, Antonio Gramsci ve Jürgen Habermas'ın fikirlerinden etkilenen Linklater; üretim modelindeki gelişmelerin ahlaki ve kültürel parametreleri olumsuz etkilemesine vurgu yaparak normatif öğeleri ve yerelliği ön plana çıkarmaktadır. Linklater, küreselleşmenin kendine özgü paradoksallığını ortaya koyan bir tanımlama olarak glocalizasyon (globalization/glocalization)⁴⁶ üzerinde derin bir sosyolojik analiz yaparak; globalleşmenin gerek entegrasyon/bütünleşme (integration) gerekse de parçalanma/ayırışma (fragmentation) süreçlerini ifade eden bu ikircikli ve eklektik yapısını avantajları ve dezavantajları ile ortaya koymaya çalışmaktadır.

Söz konusu analize göre Linklater, iletişimsel toplumun ortaya çıkarılabilmesinde globalizasyon olgusunun önemli bir rol oynayabileceğini, ancak bu noktada başarılı olabilmek için evrensel bir hukuk düzeni inşa etmenin zorunluluk olduğunu ifade etmektedir. Linklater; yerellik üzerine eğilerek normatif unsurları, Kant ve Marx'tan etkilenerek evrenselliğe yaptığı vurgularla da universalist bir yaklaşımı eleştirel sosyolojik analizlerinde ön plana çıkarmış ve bu iki bakış açısını harmanlamaya çalışmıştır.⁴⁷ Bu perspektiften bakıldığında Linklater'ın kendisi de aslında küreselleşme olgusunun ikilemini üzerinde taşımaktadır.

Özetle Cox ve Linklater dışındaki eleştirel teorisyenler doğrudan uluslararası ilişkiler disiplinine yönelik çalışmalar yapmamışlardır. Özgürleşme sorunsalına odaklanarak Aydınlanma felsefesi ve modern sosyal bilimler epistemolojisini eleştiren düşün adamları, temel aktör olarak bireyi ele almakta ve analiz birimlerine insanı yerleştirmektedirler. Bireylerin ve toplumların özgür olabilmelerindeki önkoşulun felsefe ve eleştiri parametreleri olduğunu öne süren eleştirel teorisyenler, multi-disipliner ve

⁴⁶ Roland Robertson, "Time-Space and Homogeneity," içinde *Global Modernities*, ed. Mike Featherstone, Scott Lash, Roland Robertson (London: Sage Publications, 1995), 25.

⁴⁷ Battissela, *Théories des*.

inter-disipliner kuramsal çalışmaları nedeniyle bir “şemsiye” işlevi görmekte ve bu kapsamda eleştirel teori, “şemsiye ekol” benzetmesiyle literatürdeki yerini almaktadır. Eleştirel kuramcıların disiplinler arası geçişkenlikten yararlanarak bir çeşit “köprü” fonksiyonu görmeleri, başka bir ifadeyle uluslararası ilişkilere yönelik doğrudan bir bakış açısı ortaya koymamaları ve bu alana odaklanmamaları; klasik anlayış tarafından disiplinlerdeki tematik bütünselliği dağıttıkları gerekçesiyle sert bir biçimde eleştirilmektedir. Bu nedenle de geleneksel düşünürler, eleştirel teorinin bir uluslararası ilişkiler kuramı olmadığını öne sürmektedirler. Tüm bu eleştirilere rağmen, birçok farklı düzlemde beslenen bu geniş bakış açısı, egemenlik ve güç olgularını önceleyen realist paradigma tekelindeki uluslararası ilişkiler disiplinini sınırlı da olsa özgürleştirmeyi başarmıştır.

2.2. Konstrüktivizm

Eleştirel teoriye benzer şekilde sosyal gerçekliğin öznelliğini temel alan konstrüktivizm sosyal dünyanın ana dinamiklerinden biri olan uluslararası ilişkileri, “insanlar tarafından inşa edildiği” önkabulü ile incelemektedir. Soğuk Savaş sonrası uluslararası sistemin geçirdiği değişim-dönüşüm sürecine paralel biçimde gündeme gelen bir teori olarak konstrüktivizmin kökenleri, 18. yüzyılda yaşanan epistemolojik tartışmalara kadar dayandırılabilir. İtalyan felsefeci Giambattista Vico’nun “doğal dünya Tanrı tarafından meydana getirilmiştir ama tarihi dünya insanın ürünüdür” sözü⁴⁸, insanların ve toplumların aynı zamanda devletleri ve kendi tarihlerini de inşa ettiklerini özetlemektedir. Bu varsayımdan hareketle, bir Aydınlanma bilimi olan sosyolojinin sosyal olay ve olguları “bağımsız değişken” olarak insan-toplum faktörünü ele alarak incelemesi; konstrüktivizmin inter-disipliner doğasının ana yapı taşlarından birini oluşturmaktadır.

Klasik uluslararası ilişkiler epistemolojisinin, Soğuk Savaş sonrası ve/veya Post-Vestfalyen süreç olarak adlandırılan yeni kaotik ve çok bileşenli yapıyı açıklamakta yeterince muktedir olamaması; sosyolojik ve

⁴⁸ “Methodological Debates on International Relations Theory,” 254.
<http://www.oup.com/uk/orc/bin/9780199260584/ch09.pdf>,

sosyo-psikolojik analizlerin, uluslararası ilişkilerde ortaya çıkan görece yeni çelişkileri ve krizleri açıklamakta daha yaratıcı ve güçlü bir hale gelmesine neden olmuştur. Nitekim tam bir sistem değişkeni olarak nitelendirilebilecek Sovyetler Birliği'nin çöküşünün, Gorbaçov'un sosyal norm ve değerlerde yarattığı kırılmayı anlamlandırmadan ve ele almadan açıklanamaması; konstrüktivist akımın hızlı bir biçimde epistemolojik tartışmaların merkezine oturmasını sağlamıştır.⁴⁹ Zira 1990'lı yılların uluslararası ilişkiler literatüründe “yeni” bir teorik tartışmayı gündeme getiren konstrüktivist kuramın fikri öncülleri temel kaynak eserlerini bu dönemde yayınlamışlardır. Friedrich Kratochwil, Nicholas Onuf, John Ruggie ve hiç kuşkusuz bu teoride ilk akla gelen isim Alexander Wendt konstrüktivizmin kurucu teorisyenleri olarak sıralanabilir.⁵⁰

Yapısalcı realizm veya diğer ismiyle neo-realizm ile benzer bir şekilde sistemi bir yapı olarak inceleyen konstrüktivizm; yapısalcı realizmin ana varsayımı olan “sistemin aktörler üzerindeki yönlendirici etkisi”ni sorgulayarak, sistemdeki anarşi veya barış halinin aktörlere belirli bir eylem biçimini dikte edemeyeceğini vurgulamaktadır. Kısaca konstrüktivizm, realizme tezat bir biçimde yapının insan eyleminin bir ürünü olduğu görüşünü savlamaktadır. Bu kapsamda konstrüktivizm, yapı-yapan ilişkisini önemsemeyen neo-realizmi insan faktörünü devre dışı bıraktığı noktada eleştirmektedir. Nitekim Onuf'un “biz kendi yarattığımız dünyada yaşıyoruz ve bu, biçimi insani olmayan güçler tarafından belirlenmiş bir dünya da değildir”⁵¹ cümlesi, neo-realizmde özne durumunda bulunan yapının/sistemin, konstrüktivizmde tam tersine nesneleştirilmesine güzel bir örnek teşkil etmektedir.⁵² Çünkü konstrüktivist kuramcılara göre yapı,

⁴⁹ Marc A. Genest, *Conflict and Cooperation: Evolving Theories of International Relations* (USA: Thomson Wadworth, 2004), 261.

⁵⁰ Jackson, Sørensen, *Introduction to*, 238.

⁵¹ Chris Brown, Kirsten Ainley, *Uluslararası İlişkileri Anlamak*. çev. Arzu Oyacıoğlu (İstanbul: Yayın Odası, 2006), 43.

⁵² Realizmin analiz birimi olarak ulus-devleti, neo-realizmin ise analiz düzeyi olarak sistemi özneleştirilmesi ve her iki paradigmanın bu temel kabulleri nedeniyle insan ve toplum faktörlerini nesneleştirerek analizlerinde devre dışı bırakmaları konstrüktivist eleştirilerin çıkış noktasıdır.

istenmeden yaratılan ve/veya var olan bir olgu değildir. Başka bir ifadeyle konstrüktivizmde yapı ve aktörler, karşılıklı bir etkileşim içinde birbirini yaratma ve değiştirip-dönüştürme halindedir. Dolayısıyla konstrüktivist perspektifteki bu çift taraflılık, karşılıklılık ve/veya işteşlik, metodolojik olarak yeni analizleri beraberinde getirmektedir.

Bu noktada konstrüktivizm, temel aktör olarak ele aldığı ulus-devletin uluslararası ilişkilerdeki davranışlarını, kimlik ve çıkarlarını belirlemede devletin sosyal yapısı üzerine odaklanmaktadır. Konstrüktivizmin “fikir babası” olarak da adlandırılan Wendt’a göre devletler sadece maddi güç ve çıkarlardan değil, aynı zamanda onu şekillendiren sosyal ilişkilerden oluşmaktadır. Devletlerin bu sosyal yapısı ise paylaşılan bilgi (shared knowledge), maddi kaynaklar (material resources) ve uygulamaları (practices) kapsamaktadır. Bu sosyal ilişkiler ağı ve yapısı da bir aktörün uluslararası ilişkilerde çatışmacı mı, uzlaşmacı ve dayanışmacı mı, yoksa izolasyonist mi olduğunu/olacağını belirlemektedir.⁵³ Nitekim insanların olay, olgu ve nesnelere olan yaklaşımı, kendilerini tanımladıkları kimlikler ve kendilerine atfettikleri anlamlar ile şekillenmektedir. Bu bağlamda sosyal norm ve değerler devletlerin algulamalarını; bu algılar da devletlerin bir olay veya olgu karşısında ne hissedeceklerini ve bu duruma nasıl tepki vereceklerini belirlemektedir. Başka bir deyişle kültür, kimlik, sosyal norm ve değerlerin altyapıyı teşkil ettiği ve uluslararası ilişkilerdeki davranış ve tutumları belirlediği söylenebilir.

Diğer yandan konstrüktivizm, aktörlerin güvenlik ve çıkar odaklı bir biçimde hareket ettiği görüşünü önceleyen realist analize yeni bir boyut getirmektedir. Konstrüktivistlere göre, uluslararası ilişkilerde aktörlerin işbirliği ya da çatışmaya uzanan eylem tercihlerinde önemli bir faktör de kimliktir. Kimlik; size kim olduğunuzu, tercihlerinizin ne olması gerektiğini ve diğerlerinin/ötekilerin kim olduklarını söyleyerek sosyal norm, değer ve

⁵³ Yücel Bozdağlıoğlu, “Yapılandırmacı Yaklaşım (Konstrüktivizm)”, içinde *Uluslararası İlişkiler, Giriş, Kavram ve Teoriler*, ed. Haydar Çakmak (Ankara: Platin Yayınları, 2007), 150-151.

aksiyon biçimlerinin yeniden üretimini sağlamaktadır.⁵⁴ Nitekim devletler de tıpkı insanlar gibi kendi kimliklerinden gelen “öğrenim”lerine göre, karşısındaki aktöre yönelik sergileyecekleri davranış modellerini ve tutumlarını belirlemektedir. Örneğin, ABD’nin İngiltere ve Kanada ile ilişkileri, Mısır ve Çin ile ilişkilerinden sadece güvenlik ve çıkar nedenleri ile değil, aynı zamanda paylaştıkları ve/veya paylaşmadıkları ortak kimliksel değerler nedeniyle de farklıdır.⁵⁵

Kimliğin sosyal olgu ve olayları düzenleyici bu faktörü ile uluslararası ilişkilerde kimlik ve “sosyal öğrenme”nin çatışma analizlerindeki önemli yeri, Wendt tarafından “uluslararası politikanın sosyal teorisi” (social theory of International Politics) biçiminde irdelenerek kavramsallaştırılmıştır. Zira ona göre, uluslararası ilişkilerdeki ana parametrelerden biri olan öz-çıkar ve buna bağlı seçilen aktör eylemleri, kimlik bağlamında da açıklanabilir. Wendt’a göre sosyal öğrenme sonucunda aktarılan kimlik ile karşınızdakini; Hobbes’un fiktif tabiat halindeki gibi yaşamınızı tehdit eden bir düşman, Locke’un hipotetik doğal yaşamındaki gibi çıkarınıza ve mülkiyetinize tehdit oluşturabilecek bir rakip veya Kant’ın kuramsal analizlerindeki gibi güven duyabileceğiniz ve işbirliğine gidebileceğiniz bir aktör olarak görebilirsiniz.⁵⁶ Kısaca kimliğin size verdiği öğrenilmiş norm ve değerler ile eylemde bulunursunuz. Konstrüktivizmin uluslararası ilişkilerde kimliği ön plana çıkaran bu teorik yaklaşımı; pratikte gerek Yugoslavya’nın dağılması gerekse de uluslararası terörizm üzerine yapılan çalışmalarda yer bulmaktadır.

Yine konstrüktivizm, uluslararası ilişkileri çözümlemede kimliğin ne denli önemli olduğunu yapısal realizmin klasik tanımlamalarından “güvenlik ikilemi” ile ortaya koymaya çalışmaktadır. Buna göre neo-realizmin klasik güvenlik ikilemi, kimliğe dayalı tehdit algılamaları çerçevesinde

⁵⁴ Ted Hopf, “The Promise of Constructivism in International Relations Theory,” *International Security* Cilt 23 No 1 (1998): 175.

⁵⁵ Brown, Ainley, *Uluslararası İlişkileri*, 44.

⁵⁶ Martin Weber, “The Critical Social Theory of the Frankfurt School, and the ‘Social Turn’ in IR,” *Review of International Studies* 31 (2005): 195. Ayrıntılar için bkz. Battissela, a.g.e, s. 286.

incelenmektedir. Örneğin, İngiltere'nin elindeki 100 nükleer silahın bir AB ülkesinde yarattığı kaygı, Kuzey Kore'nin elindeki 5 nükleer silahla eşdeğer değildir. Dolayısıyla Kuzey Kore'nin silahlanmasındaki artış, Kuzey Kore'yi tehdit olarak algılayan ülkelerde derin kaygı uyandırırken, İngiltere'nin silahlanmasındaki artış ise İngiltere'yi tehdit kategorizasyonunda değerlendirmeyen bir ülke için hiçbir etki uyandırmayabilir. Söz konusu silahlanma örneği, konstrüktivizmin realizmin önelediği uluslararası ilişkiler kavramsallaştırmalarına getirdiği yeni solugun somut bir izdüşümüdür.

Bu noktada konstrüktivistlere göre, bir aktörün kimlik, sosyal norm ve değerler gibi davranışlarını biçimlendiren ve/veya davranışlarının asıl gerçekliğini ortaya koyan unsurlar dikkate alınmadıkça, realizmin kavramsallaştırmaları uluslararası ilişkilerin çelişkili doğasını açıklamakta yetersiz ve yüzeysel kalmaktadır. Zira konstrüktivistler, ulusal çıkarın paylaşılan fikir ve inançlar ile oluşturulduğuna dikkat çekmektedir.⁵⁷ Görüldüğü gibi konstrüktivist teori, neo-realizmin özne olarak ele aldığı güvenlik ikilemi, ulusal çıkar gibi parametreleri nesneleştirerek sosyal olgular aracılığıyla bu parametreleri yeniden biçimlendirmektedir.

Bu çerçevede sosyal konstrüktivist Alexander Wendt, "*Anarchy is What States Make of It*" adlı çalışmasında güvenlik ikilemi, anarşi ve savaşın kendini doğrulayan kehanetlerin bir sonucu olduğunu belirterek, karşılıklılık mantığında birlikte hareket edebilmenin bilgisine ulaşacaklarını ifade etmektedir.⁵⁸ Wendt, bu çalışmasında kimliklerin ve çıkarların bağımlı değişken olduğu "sosyolojik sosyal psikolojik" bir sistem teorisi formunu konstrüktivist bir bakış açısıyla incelemektedir.⁵⁹ Nitekim konstrüktivizm, hangi sosyal disiplin olursa olsun sosyal ilişkileri "insanlar sosyal varlıklardır" hipotezi ile açıklamaya çalışmaktadır.⁶⁰ Dolayısıyla uluslararası

⁵⁷ Battissela, *Théories des*, 285.

⁵⁸ *The Globalization of World Politics: An Introduction to International Relations*, ed. John Baylis, Steve Smith (Oxford: Oxford University Press, 2001), 265.

⁵⁹ Alexander Wendt, "Anarchy is What States Make of It," *International Organization* Vol 46 No 2 (1992): 394.

⁶⁰ Battissela, *Théories des*, 270.

ilişkileri de sosyal bir teori zeminine yerleştirmektedir. Bu açıdan konstrüktivizme küresel politikanın sosyolojik bir perspektifi denilebilir. Söz konusu perspektife göre kimlikler aktörlerin ne olduğunu yansıtırken, çıkarlar ise aktörlerin ne istediğini yansıtmaktadır.⁶¹

Özetle konstrüktivizmin uluslararası ilişkilerdeki klasik “özne-nesne” ayrımını yeni bir boyut ile ele alması ve şu ana kadar nesne adledilen olguların sosyal gerçekliklerinin derinliklerine inmesi onun postpozitivist karakterini ortaya koyarken, pozitivistin metodolojisinden yararlanarak onun parametreleri üzerinden ilerlemesi konstrüktivizmin pozitivist tonlarının da olduğunu göstermektedir. Son olarak, konstrüktivizmin tamamen neo-realizmi reddetmediği, onun izlerinden yürüyerek neo-realizmin özellikle Soğuk Savaş sonrası açıklamakta yetersiz kaldığı olguları sosyal gerçeklikler ile irdeleyen ve bu anlamda da hem radikal hem de geleneksel bir paradigma olduğu ifade edilebilir.

2.3. Normatif Kuram

Normativizm aslında teorik bir yaklaşım olmaktan ziyade epistemolojik bir tavır alma durumunu ifade etmektedir. Zira normativizmin pozitivist ve rasyonalizmle birlikte sosyal bilimlerin üç ana bilgi kuramından biri olduğu söylenebilir. Pozitivistin bilimsel önermelerine karşı çıkararak normativist epistemolojinin temel varsayımlarından hareket eden düşün adamları, sosyal bilimlerin geçişkenliğinden de istifade ederek geniş bir perspektif ve yelpazede normatif kuramlar meydana getirmişlerdir. Bu nedenle normatif teorilere geçmeden önce bu teorilere epistemolojik dayanak noktası oluşturan normativist bilgi kuramından kısaca bahsetmek, konunun daha iyi anlamlandırılıp anlaşılabilmesi açısından faydalı olacaktır. Söz konusu durum, normativizmin uluslararası ilişkilerin pozitivist bilimsel kimliğine alternatif oluşturabilen, zengin felsefi yapısı nedeniyle de gereklilikten ziyade zorunluluğu içermektedir.

⁶¹ Battissela, *Théories des*, 283.

Bilindiği üzere uluslararası ilişkiler kuramları, genellikle pozitivist-ampirik ya da normatif olmaktadır. Pozitivist uluslararası ilişkiler teorileri tanımlayıcı, açıklayıcı ve kural koyucu özellikler içermekteyken; normatif uluslararası ilişkiler kuramları ise uluslararası ilişkilerin ahlaki ve etik boyutlarıyla ilgilenmektedir.⁶² Daha önce de belirtildiği gibi, pozitivist epistemoloji eksenli teoriler katı bir olgu-değer ayrıştırması yaparak “olanla” ilgilenmekte; normativist epistemolojiye dayalı teoriler ise “olanı” analiz etmek yerine “olması gereken” üzerinde durarak “ne yapmalı-ne yapılmalı” sorularına cevap aramaya çalışmaktadır. Bu doğrultuda uluslararası ilişkiler alanındaki esas epistemolojik ayrımın pozitivism-ampirizm ile normativizm arasında olduğunu ifade etmek mümkündür.

Normatif çalışmalar sosyo-politik olay ve olgular üzerine eğilirken; özgürlük, adalet, insan hakları, eşitlik, savaş ve barışın etiği gibi normatif ve değer yüklü kavramlarla açıklama yapmaya yönelmektedir. Normatif kuramın önermeleri, pozitivist bilim anlayışı ve ampirist teorilerin gözlemlenebilir, sınıanabilir ve test edilebilir olguları üzerine değil; “ne olmalı-ne yapmalı”nın değerler, etikler ve moraller dünyası temelinde oluşturulmaktadır. Bu çerçevede normatif uluslararası teori, birey ve toplum yaşamında “iyi”, “doğru” ve “güzel”in keşfine ilişkin moral varsayımlar ortaya koymaktadır.⁶³ Dolayısıyla bireyler, devletler ve uluslararası sistemle ilgilenen normatif kuram; davranış, yükümlülük, sorumluluk, hak ve ödev standartları ile ilintili meselelere odaklanmaktadır. Başka bir ifadeyle normatif teori dünya siyasetindeki normlar, kurallar, değerler ve standartlar üzerinde yoğunlaşmaktadır.⁶⁴

⁶² *Uluslararası İlişkiler Sözlüğü*, ed. Graham Evans, Jeffrey Newnham, çev. Ahsen Utku (İstanbul: Gökkuşbu Yayınları, 2007), 451.

⁶³ İhsan Dağı, “Normatif Yaklaşımlar: Adalet, Eşitlik ve İnsan Hakları,” içinde *Devlet, Sistem ve Kimlik*, Der. İhsan D. Dağı, Atila Eralp (İstanbul: İletişim Yayınları, 2007), 187-191. Normatif teoriler hakkında ayrıca bkz. Faruk Sönmezoğlu, *Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi* (İstanbul: Filiz Kitabevi, 1995), 84-86.

⁶⁴ *Uluslararası İlişkiler Sözlüğü*, 451.

Diğer taraftan normatif teoriler; idealist, liberalist veya ütopyacı olarak adlandırılan birçok akımı bünyesinde barındırarak tıpkı eleştirel kuramlar gibi bir tür “şemsiye” işlevi görmektedir. Zira normatif yaklaşım ve çalışmalar siyaset felsefesi, uluslararası hukuk ve siyaset bilimi gibi çok geniş yelpazede yer alan farklı sosyal bilim dallarından yararlanabilmektedir. Bu anlamda normatif çalışmalar inter-disiplinerdir. Bu karakteristik özelliği ile eleştirel yaklaşımlara benzeyen normatif kuramlar, disiplinler arası çalışmalar yaparak uluslararası ilişkiler literatürüne çok boyutlu ve farklı bakış açıları kazandırabilmektedir.

Buradan hareketle normatif teorisinin kökenleri, antik dönem düşünürleri Platon ve Aristo’ya kadar geriye götürülebilmekte; Kant’ın “Ebedi Barış” ve Grotius’un “Evrensel Hukuk” gibi kuram ve çalışmaları normatif teorilerin öncülleri olarak değerlendirilebilmektedir. Bu tarihsel kökenleri nedeniyle normatif teori; gerçek anlamda postpozitivist bir teori olmaktan öte prepozitivist bir teori olarak da düşünülebilir. Bir başka deyişle, hem modern-öncesi hem modern hem de modern-sonrası olmak üzere üç boyutlu bir özelliğe sahiptir.⁶⁵ Böylesine çok-boyutluluk içeren normatif kuramların başlıca düşün adamları; uluslararası sorunlar üzerinde duran Vatten, Wolff, Pufendorf, Locke gibi düşün adamları ile Mill ve Bentham gibi “faydacı ahlak” teorisyenleridir. Bunlar aynı zamanda da normatif kuramın “kurucu teorisyenleri” olarak da kabul edilebilmektedir.

Zengin bir felsefi birikime sahip normatif kuramların bu tarihi-düşünsel öncüllerinin yanı sıra, günümüzdeki başlıca temsilcileri ise R. Falk, M. Mendlovitz, R. Kothari ve A. Mazrui gibi akademisyenlerdir. Bu fikir adamlarının öncülük yaptıkları “Dünya Düzeni Modelleri Projesi” (WOMP) uluslararası ilişkilerle ilgili sorunsalları ve konuları, normatif bir perspektiften ele alarak disiplinin egemen paradigması pozitivismi daha da sorgulanır bir duruma getirmektedir.⁶⁶ Özellikle de Richard Falk, “Post-Vestfalyen Dönem” olarak nitelediği 1990 sonrası uluslararası ortamını ve sistemini farklı açılarda irdeleyerek, 1648’de kurulan ve Soğuk Savaşın sona

⁶⁵ Jackson, Sørensen, *Introduction to*, 240.

⁶⁶ Dağı, “Normatif Yaklaşımlar,” 191-198.

ermesine kadar varlığını koruyan Vestfalya sisteminin egemen aktörleri ulus-devlet yapılarına ciddi eleştiriler getirmektedir.⁶⁷

Analiz birimi olarak birey ve sistemi ele alan Falk, 21. yüzyıl uluslararası sisteminin temel olgusu olan küreselleşmeyi etik norm ve değerler çerçevesinde yeniden yapılandırmaya çalışmakta;⁶⁸ bu bağlamda yönetim kavramına işteş (karşılıklılık) bir nitelik kazandırarak “yönetişim” üzerinde durmaktadır. Dolayısıyla yönetişim kavramından hareketle eserlerinde normatif bir yönetim anlayışının ve küresel demokrasinin kurulması gerekliliğini vurgulayan Falk, pozitif küreselleşmenin teşvik edilmesi ve küresel yönetişimin etkin kılınması gibi konulara da öncelik vermektedir.

Öte yandan klasik güvenlik anlayışının değişmesi gerektiğini belirten düşünür, BM'nin mevcut güvenlik yaklaşımını eleştirmekte ve BM'nin bugünkü güven krizini çözebilmesi için ulusal güvenlikten birey güvenliğine geçilmesini önermektedir.⁶⁹ Fakat Falk'taki bu geçiş tek-düzelik veya tek-boyutluluk anlamında değil, çok-boyutluluk anlamındadır. Başka bir ifadeyle Falk, temel aktör olarak ele aldığı birey güvenliğinin aynı zamanda ulus-devlet ve sistemin güvenliği anlamına geldiğini belirtmektedir. Falk'un güvenlik anlayışı, “uluslararası/küresel güvenlik = birey + toplum + uluslararası örgütler + sivil toplum kuruluşları işbirliği” şeklindeki bir formülasyonla ifade edilebilir. Yani Falk'a göre, uluslararası güvenlik ancak yukarıdan küreselleşmenin yıkıcı etkilerinin aşağıdan küreselleşmenin talepleri ile dengelenebildiği noktada tesis edilebilecektir. Bir başka deyişle, yukarıdan küreselleşmenin yıkıcı etkileriyle aşağıdan küreselleşmenin talepleri denge noktasında buluşturulduğunda küresel güvenlik inşa edilebilecektir.

Ayrıca Falk, 11 Eylül sonrası yaşanan küresel güvenlik sorunsalının çözümlenebilmesi için sivil toplum ve küresel demokrasi ile

⁶⁷ Richard Falk, *Dünya Düzeni Nereye: Amerikan Emperyal Jeopolitikası*, çev. Neşenur Domaniç, Nusret Arhan (İstanbul: Metis Yayınları, 2005), 25-79.

⁶⁸ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Richard Falk, *Küreselleşme ve Din*, çev. Hasan Tuncay Başoğlu, (İstanbul: Küre Yayınları, 2003).

⁶⁹ BM'nin eleştirisi hakkında bkz. Falk, *Dünya Düzeni*, 121-125 ve 280-297.

enternasyonalizmin sağlanması gerektiğini belirtmektedir.⁷⁰ Kısacası çok boyutlu güvenlik anlayışı çerçevesinde küresel/uluslararası güvenliğe vurgu yapan Falk, siyaset kurumunu ahlaki amaç ve değerler ile yeniden ilişkilendirmeye özen göstererek küresel yönetimin yeniden yapılandırılmasına çalışmakta, bu öncelikleri nedeniyle de Wilson etik değerlerine geri dönüşü simgelemektedir. Bu bağlamda Falk, neo-idealist bakış açısıyla uluslararası ilişkiler normatif kuramlarına hem konu hem de yorum zenginliği katmaktadır.

Özetle normatif kuramlar, “olan” yerine “olması gereken” üzerinde durmakta; ahlak, etik, kurallar ve normlar sistematüğını öncelemekte ve somut “olgular” yerine soyut “değerler dünyasına” önem vererek pozitivist bilgi kuramına alternatif olabilecek bir epistemolojik seçenek sunmaktadır. Ancak normatif teoriler ve kuramcılar, “olması gereken” üzerine fazlaca odaklanarak “olan”ı analiz edemedikleri ve böylelikle de uluslararası ilişkiler gündemini kaçırdıkları gerekçesiyle realist teorisyenler tarafından eleştirilmektedir. Realistlere göre, normatif düşünürler bu şekilde davranarak uluslararası ilişkilerin doğasına ve kimliğine aykırı hareket etmektedir.

2.4. Postmodern Kuram

Postpozitivist akımların kuramsal yapı taşlarından biri de, uluslararası ilişkiler literatürüne 1980’lerde girmeye başlayan postmodernizmdir. Bu akım özellikle Soğuk Savaşın bitişıyla birlikte literatürde daha etkili bir rüzgâr estirmeye başlamıştır. Zira uluslararası ilişkilerin pratikteki boyutu ve yeni krizlere bağılı olarak sistem değışkenlerinin hızlı bir dönüşüme uğraması sonucu kuramın felsefi varsayımlarını güçlendirecek bir veritabanı oluşmuştur. Nitekim bilişim teknolojisinin oluşturduğu küresel ağıın postmodern aktörler tarafından keşfedilmiş olması nedeniyle egemen güçlerin çeşitli kalelerinin zorlanması, savaşların bilinen yüzünün dışında simülasyon oyunları şeklinde algılara yerleşmesi/yerleştirilmesi ve tüm

⁷⁰ 11 Eylül sonrası küresel güvenlik sorunsalı için bkz. Falk, *Dünya Düzeni*, 300-302.

dünya tarafından seyredilmesi, modernitenin yarattığı yıkımı ortaya koyan örnekler olarak kabul edilmiştir.

Postmodern kuramın uluslararası ilişkiler disiplinindeki öncü temsilcileri, Richard Ashley, James Der Derian, Rob B. J. Walker, William Candy ve David Campbell'dir.⁷¹ Postmodernizmin temel çıkış noktası Aydınlanma düşüncesi ve onun bir izdüşümü olan modernleşme olgusudur. Aslında postmodernizmin, modernitenin içinde bulunduğu yapısal krizin bir sonucu ve/veya alternatifi olarak doğduğu söylenebilir. Postmodernistler; modernitenin getirmiş olduğu dinamikleri, modern düşünce sistematığının ve modern yaşamın temel araçlarının birey ve toplum üzerinde kurduğu otoriteyi eleştirmektedir. Bu kapsamda postmodern kuram; Frankfurt Ekolü'nden Jürgen Habermas, Erich Fromm ve okul ile ilişkisi olan Michel Foucault gibi birçok düşünürün modern sistemin bireyi köleleştiren, bireyin asıl özgürlüğü olan kendi eylemini tercih edebilmesini rasyonalite adı altında tekeline alarak formalize eden ve bir nevi bireyi *Panopticon*'a⁷² hapseden yapısına getirdikleri eleştirilerden etkilenmiştir.

Postmodernizm, modernitenin temel aygıtlarından ulus-devlet yapısının tek tip birey yaratma çabasına karşı çıkmakta ve devletin karşısında bireyi ön plana almaktadır. Modernliğin tek-biçimci yapısını ve dayatmacı kimliğini şiddetle eleştiren postmodern kuramın uluslararası ilişkilerdeki hedef kavramlarından biri ve belki de en önemlisi modern egemen devlettir. Çünkü postmodernist düşünürlere göre ulus-devlet yapısı; artık içinde bulunan konjonktürde yeterli bir "araç" olmaktan çok uzaktır ki, bu sorunsal aynı zamanda egemenler tarafından bireyin refahını sağlamaktan uzak, siyasal

⁷¹ Birgül Demirtaş Coşkun, "Post-modern Yaklaşım," içinde *Uluslararası İlişkiler, Giriş, Kavram ve Teoriler*, ed. Haydar Çakmak (Ankara: Platin Yayınları, 2007), 193.

⁷² *Panopticon* kavramı ilk olarak Jeremy Bentham tarafından, tasarladığı hapishanenin adlandırılmasında kullanılmıştır. Bu yapı bir daire şeklinde dizayn edilmiştir. Dairenin tam ortasında bir gözetleme kulesi bulunmaktadır. Gözetleme kulesini çevreleyen halkada mahkumların hücreleri bulunmaktadır ve her bir hücre gözetleme kulesinden net bir biçimde gözlenebilir durumdadır. Michel Foucault bu metaforu modernite ile ilişkilendirir ve iktidarın bireyler üzerindeki tahakkümünü açıklamada kullanır.

şiddete meyilli ve baskı aracılığı ile egemenliği teminat altına alan bir “amaç”a dönüştürülmüştür.

Dolayısıyla postmodern kuram; modernitenin dayattığı, devlet kuralları ile sarmalanmış, eylemleri *a priori* olarak biçimlendirilmiş tek tip insan modelini sorgulayarak, farklılıklara vurgu yapmakta ve kimlikleri ana eksen olarak sahneye çıkarmaktadır. Postmodernist düşünürler, benzerlikler üzerinden hareket ederek türdeşlikleri ve monolitik bir sistemi ön plana çıkararak ulus-devlet modelinin bireyler üzerindeki baskıcı karakterini bu noktada sorgulamaya açmakta ve modernliğin temel siyasal örgütlenmesi olan ulus-devleti eleştirmektedir. Farklı kimlikleri ve çok sesliliği sadece devlet içinde irdelemeyen postmodernistler, aynı zamanda uluslararası sistemde de Batı tekelinin kırılması gerektiğini ve farklılıkların seslerini Batı karşısında duyurabilmelerini savunmaktadır. Bu anlamda Batı-merkezli modern paradigmaya karşı çıkmaktadır.

Ayrıca postmodernizm, Michel Foucault’nun “bilgi-iktidar” kuramından hareketle bilgi oluşumunun politik bir süreç olduğunu belirtmekte ve bu nedenle “güç/iktidar kimin tekelindeyse bilgi de onun tekelindedir ve dönemin bilgisini o inşa eder” görüşünü savunmaktadır. Başka bir deyişle, realizm ve “imal edilmiş bilgi” arasındaki ontolojik ilişkiyi sorgulayarak gerçeğin, söylemlerin ve terminolojinin yeniden üretilmesini ve/veya inşa edilmesini irdelemektedir.⁷³ Postmodernistler, bu önkabul ile bilimsel çalışmalar üzerinde söylem/metin analizi yapmaya ve iktidarın bu metinlerdeki gizli kodlarını ve/veya şifrelerini çözmeye çalışmaktadır.

Postmodernistler bilimsel metod olarak çalışmalarını, Foucault’nun erken dönem eserlerinde ön plana çıkarttığı arkeolojik yaklaşım ve daha sonra üzerine yoğunlaştığı soybilimsel yaklaşım üzerine inşa etmişlerdir. Arkeoloji, bilginin belirli bir bölgesini ortaya çıkarmak ve epistemolojinin temellerine ulaşmak için tasarlanmış bir analitik araç olarak, anlamın temel katmanlarını tespit etmeyi ve bilimsel araştırmalara rehberlik edecek daha

⁷³ Oyvind Osterud, “Antinomies of Postmodernisms in International Studies,” *Journal of Peace Research* Vol 33 No 4 (1996): 385.

derinlerdeki “iç yasalara” ulaşmayı sağlamaktadır. Soybilim ise bilgi ve güç arasındaki ilişkide tekrarlanan pratiklere vurgu yapan bir araştırma metodudur.⁷⁴ Bu iki yaklaşımdan hareketle postmodernist kuram öncüleri, uluslararası ilişkilere dair kavram ve olguları resmi tarih yazımından başlatmayıp, genel araştırmaların sorgulanmamış değerlerini ve doğruluk iddialarının üstünlüğünü eleştirel bir biçimde yansıtarak, geçmiş pratiklerle bugünün bağıntısını ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır.

Bu çerçeveden hareketle postmodernistler, modern öncesi ve modernite arasındaki ilişkiselliği anlamlandırmaya çalışmaktadır. Nitekim Foucault'nun ortaya koyduğu ve postmodernistlerin savunduğu “imal edilmiş bilgi” söylemi aslında yeni ve postmodernist bir söylem değil; tam aksine premodernist bir söylemdir. Premodernist düşünür İbn-i Haldun'un “bilginin örtülü işlevi” biçiminde kavramsallaştırılabilecek bilgi-iktidar kuramı⁷⁵, teorik ve söylemsel çerçevede postmodernist fikir adamlarına bilgi-güç bağıntısına ilişkin sorgulamalarının karşılığını vermektedir. Dolayısıyla iktidar odakları ile bilgi arasında kurulan ilişkisellik ve bağıntı, modern dünyaya ilişkin bir durum değildir ve tarihin her döneminde var olmuştur.

Modernitenin getirdiği bir “hayal kırıklığı” olarak kısaca ifade edilebilen postmodernizm; bilgi-güç arasındaki ilişkiselliği ve söylemlerin altında saklı kalan modernitenin ikircikli yapısını, “premodernite-modernite-postmodernite zinciri”nde gözler önüne sermektedir. Ancak literatüre tüm bu katkılarına rağmen sistematik bir alternatif ortaya koyamaması, salt modernite eleştirisi üzerine kurgulanması ve uluslararası ilişkiler disiplini dahilindeki analizlerini yalnızca belirli parametrelerle gerçekleştirmesi sonucu çok boyutlu ve kapsayıcı bir analiz sunamaması gibi nedenlerle kuram; uluslararası ilişkiler disiplini çevrelerinde akademik olmamakla suçlanmıştır.⁷⁶ Bu açıdan uluslararası ilişkilere yeni bir soluk getiren

⁷⁴ Torbjon L. Knutsen, *Uluslararası İlişkiler Teorisi Tarihi*, çev. Mehmet Özay, (İstanbul: Açılım Kitap, 2006), 364-365.

⁷⁵ Bu konuda bkz. Emre Bağce, “İbni Haldun'un İdeoloji Kuramı: Karşılaştırmalı Bir Çözümleme,” *Doğu-Batı* 31 (2005).

⁷⁶ Postmodernizme getirilen eleştirilerin bir analizi için bkz. Steve Smith, “Epistemology, Postmodernism and International Relations Theory: A Reply to Osterud,” *Journal of Peace Research* Vol 34 No 3 (1997): 330-336.

postmodernizm, düşünce modellerini çeşitlendiren bir ara-kuram olarak değerlendirilebilir.

2.5. Feminist Kuram

Siyaset bilimi ve sosyoloji için oldukça eski bir konu olan feminizm, söz konusu disiplinlerde kadınların toplumsal ve siyasi arenada karşılaştıkları kısıtlamalar ve cinsiyete dayalı ayrımcılığın reddiyesi olarak ortaya çıkmıştır. Bu anlamda feminizmin, aynı zamanda Aydınlanmanın “Avrupalı, rasyonel, erkek ve beyaz tek sesliliği”nin bir eleştirisi olduğu söylenebilir.⁷⁷ Zira feminist kurama göre, kadınların tarihi herşeyden önce baskı altına alınışlarının ve bunun gizlenişinin tarihidir. Zaten gizleme de hegemonun baskısının bir parçası olarak kabul edildiğinde, rastlantı ve tarafsız bilim söylemlerinden bahsetmek mümkün değildir. Feminist kuramın bu

⁷⁷ Nitekim Aydınlanma döneminde özgürleştirici bir eğitim modeli üzerine düşünülürken, toplumsal cinsiyet algısının son derece güçlü olduğu ve modernitenin getirdiği ilerlemenin cinsiyete dayalı ayrımcılığın tekeli kırımadığı görülür. Bu durum, modern bireyin yetiştirilmesi üzerine temel metinlerden kabul edilen Rousseau'nun *Emile* adlı eserinde en yalın haliyle gözlemlenebilir. Zira özgür bir insan yaratmak için bir çocuğun nasıl yetiştirilmesi gerektiği üzerine fikirlerini kaleme aldığı kitabında Rousseau, eşitlik kavramını erkek eşitliği üzerinden tanımlar. Doğumundan evlenene kadar yetiştirdiği Emile üzerinden ilerleyen dört kitapta da Rousseau, Emile'e erkek çocuk olması nedeniyle kendini özgürleştirecek bir eğitim sunar. Doğa bilimleri üzerine kurulu bir eğitmeden sonra Rousseau, Emile'e erkek olduğu için bir meslek seçmesi gerektiğini söyler. Oysa 5. kitapta Emile'e eş olacak Sophie'nin eğitimi ile Emile'in eğitimi farklıdır. Aralarındaki cinsiyet farkı, aldıkları eğitmeden, yaşamlarında ikisinden beklenen tutum ve davranışlarına kadar yansımıştır. Bu çerçevede Rousseau, yetiştirdiği Emile'e bir meslek sahibi olmasını uygun görürken, Emile'in eşi Sophie'ye mürebbiyelik, el işleri gibi “kadın işleri”ni uygun görür. Rousseau özgürleştirici eğitim modelini sadece erkek için kurgularken, kadın ve erkek arasındaki adaletsizliği doğaya referans vererek açıklar. Yazara göre kadın, erkeği memnun etmesi ve çocuklarına annelik yapması için yaratılmıştır ve Rousseau bu düşünce ile eğitim modelini geliştirir. Dolayısıyla cinsiyete dayalı varolan sosyo-psikolojik temeller doğrultusunda eğitim kurgulanmakta ve bu kabuller devam etmektedir; bkz. Jean Jacques Rousseau, *Emile*, çev. Yaşar Arunç (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2009).

varsayımları hem pozitivist bilim anlayışına hem de modernitiye getirdiği en temel eleştiridir.⁷⁸

1960'lı yıllardan beri siyasal ve sosyal alanın bir parçası haline gelen feminist hareket, 1980'li yıllarda uluslararası ilişkiler epistemolojisinde de marjinal bir akım olarak yerini almıştır. Uluslararası ilişkiler alanının en önemli akademik dergilerinden biri olan *Millennium*'un 1988 yılında özel bir sayı ile feminist akıma yer vermesine kadar yadsınan feminist kuram, bu tarihten itibaren disiplinde dikkat çekmeye başlamıştır. Böylece 1915'te savaşa karşı kurulan "Barış ve Özgürlük için Uluslararası Kadınlar Birliği", II. Dünya Savaşı sonrası sayıları artan feminist sivil toplum örgütleri ve 1960 yılında kurulan *Women Strike for Peace* adı altında nükleer silahlanmaya karşı hareket gibi inisiyatifler akademik alanda da dile getirilmeye başlanmıştır.⁷⁹

Sosyal bilimlerin diğer dallarındaki feminist çalışmalarda olduğu gibi Sandra Harding, J. Ann Tickner, Cynthia Enloe, Christine Sylvester öncülüğündeki uluslararası ilişkiler feminist kuramının da analiz kategorisi "cinsiyet" olgusudur. Biyolojik cinsiyetten (sex) ziyade toplumsal cinsiyet (gender) olgusu, feminist kuramın ana çıkış noktasıdır. Biyolojik cinsiyete biçilen toplumsal rol ve sorumluluklar, kadınlara aynı zamanda sınırları belirli bir toplumsal cinsiyet yüklemiştir.⁸⁰ Bu toplumsal cinsiyet ise, kadının tüm sosyal hayattaki (iktisadi, toplumsal, siyasal yaşam gibi) yerini belirlemektedir.

Feminist düşünürler, toplumsal cinsiyet olgusu üzerinden inşa edilen kadın-erkek ayrımı ekseninde, kadınların hem teorik hem de pratik düzlemde "ötekileştirilerek" ikincil plana atıldıkları bir sistem oluşturulduğunu vurgulamaktadır. Hayatın her alanında geçerli kılınan ve "andokrazi" (erkek-egemen) ya da "ataerkil" (patriyarkal) olarak da adlandırılan bu sistem,

⁷⁸ Andrée Michel, *Feminizm*, çev. Şirin Tekeli, (İstanbul: İletişim Yayınları, Cep Üniversitesi), 98.

⁷⁹ Erdem Özlük, "Feminist Yaklaşım," içinde *Uluslararası İlişkiler, Giriş, Kavram ve Teoriler*, ed. Haydar Çakmak (Ankara: Platin Yayınları, 2007), 201.

⁸⁰ Arıboğan, *Uluslararası İlişkiler*, 284-286.

feminist kuramcılara göre birden çok egemenliği bünyesinde barındırmaktadır. Çok sayıdaki egemenlik türünü ihtiva eden erkek-egemen yaşam biçimi; erkeklerin kadınlar üzerindeki egemenliklerini yeniden üretmek amacıyla ellerindeki tüm sosyolojik, epistemolojik, ontolojik ve deontolojik enstrümanları (hukuk, siyaset, iktisat, ahlak, bilim, tıp, moda, eğitim, kültür, kitle eğitim araçları vb.) tıpkı kapitalizmin kendisini sürdürebilmek adına bunları kullandığı gibi alenen ya da gizlice kullanan bir sistemdir.⁸¹ Otoriter ve dayatmacı bir karaktere sahip olan ataerkil ve/veya erkek-egemen yapı, kendini sürekli yeniden üreterek meşruiyetini sağlamaktadır.

Aslında bir çeşit sistem eleştirisi yapan feminist kuramcılar, erkek-egemen sistemin bilimsel meşrulaştırıcısı olarak değerlendirdikleri pozitivist epistemolojiyi de eleştirmektedir. Feminist kuramcılar sosyal bilimlerin her alanında olduğu gibi uluslararası ilişkiler disiplinindeki akademik çalışmalarda da kadın olgusunun görmezden geldiğini savunmakta ve epistemolojik düzlemde gizli bir “erkekçi (masculinist) bakış açısı”nın egemen olduğu geleneksel bilim anlayışına muhalefet etmektedir. Klasik bilgi teorilerinin, kadınların “bilen kişiler” ya da “bilginin taşıyıcıları” olmalarını bilinçlice veya bilinçsizce sistematik olarak yok saydığını ileri süren feministler, bilimin sesinin de erkeksi olduğunu savlamışlardır.⁸²

Modern sistem ve epistemoloji eleştirisinden yola çıkan feminist kuram; uluslararası ilişkiler disiplinindeki varsayımlarını uluslararası politikaya atfedilen erkek egemen doğa, bu doğanın ürünleri olan savaş, çatışma ve şiddetin uluslararası siyasette ana kalıplar haline getirilmesi, karar alma mekanizmalarından kadınların tecrit edilmiş olması üzerine geliştirmiştir. Bu düzlemde feminist düşünürlerin disiplin içinde en çok ele aldıkları ve önem verdikleri konular, güç dağılımı ve cinsiyete dayalı bir hiyerarşi zeminine oturtulmuş güvenlik olgusudur. Feminist kuram, analizlerinde inter-disipliner bir metodoloji kullanmakta ve konstrüktivizmde olduğu gibi, olay

⁸¹ Michel, *Feminizm*, 6-10.

⁸² Arıboğan, *Uluslararası İlişkiler*, 286.

ve olguları sosyal gerçekliklere inerek ve kimlikleri ön plana çıkararak açıklamaya çalışmaktadır.⁸³

Diğer yandan feminist kuram, savaşların ve askerliğin “erkek işi” olduğu ve erkeklerin kadın ve çocukları korumak amacıyla savaştıkları savına karşı çıkmakta ve bunun, şiddeti meşrulaştırmak anlamına geldiğini vurgulamaktadır. Buna göre, savaşın bu eril imajı kadını ister istemez görünmez hale getirmektedir.⁸⁴ Dolayısıyla kadınlar kendi güvenliklerini sağlayacak bir aktör haline gelmelidir. Böylelikle inşa edilmiş sosyal hiyerarşi dönüştürülebilir.⁸⁵ Nitekim, mevcut sosyal hiyerarşide kadın-erkek rolleri şu şekilde karakterize edilmiştir: “erkek aktiftir, kadın pasif; erkek etkendir, kadın edilgen; erkek rasyoneldir, kadın duygusal.”⁸⁶ Bu hiyerarşik düşünüş biçimi ve piramidal-statükocu davranış kalıbı ise feministlerin en karşı çıktığı noktalardan biridir.

Tüm bu eleştiriler çerçevesinde feminist düşünürlerin önerdikleri çözüm modeli; kadınların içinde yaşadıkları çağın ve toplumun erkekleriyle karşılaştırmalı bir analizini yapmak ve erkeklerin elindeki iktidarı ve ayrıcalıkları almaktır. Fakat bunun için öncelikle sorunun ontolojisinin ve ontolojik nedenlerinin net bir biçimde ortaya konulması şarttır. Bu noktada feministlere göre, toplumların sosyo-kültürel genlerine ataerkil önyargıları katan erkek-merkezci bakış açısını; Batı ve/veya Avrupa toplumlarının değerlerini zaman ve mekân ayrımı yapmaksızın uygulayan kültür-merkezci ya da Batı/Avrupa-merkezci yaşam tarzını; ait olduğu sosyal konumu bir ölçüt olarak alan statü-merkezci tutumları terk etmek büyük bir zorunluluktur.⁸⁷

⁸³ Genest, *Conflict and Cooperation*, 261-262.

⁸⁴ J. Ann Tickner, “A Gendered Perspective on National Security,” içinde *Classing Readings and Contemporary Debates in International Relations*, ed. Phil Williams, Donald M. Goldstein, Jay M. Shafritz (USA: Thomson Wadsworth, 2006), 376.

⁸⁵ Tickner, “A Gendered,” 377.

⁸⁶ J. Ann Tickner, “Why Women Can’t Run The World: International Politics According to Francis Fukuyama”, *International Studies*, Vol 1 No 3 (2002), 4.

⁸⁷ Michel, *Feminizm*, 10.

Son olarak feminist kuram; gerek bünyesindeki farklı akımlar nedeniyle “tek bir duruş” sergileyememesi ve bu açıdan kuramsal bir bütünlüğü yakalayamaması gerekse de sosyal bilimlerin geniş yelpazesine yayılan dağınık bir metodolojiye sahip olması noktasında eleştirilmektedir. Dolayısıyla uluslararası ilişkiler disiplinindeki analizlerinde de feminizm, uluslararası ilişkilerin geniş literatürüne yetişememekte ve tek boyutlu paradigmatik yaklaşımı, uluslararası politikadaki olay ve olguları açıklamakta oldukça sınırlı kalmaktadır. Nitekim Robert Keohane, feminizme uluslararası ilişkiler teorisinde metodolojik açıdan muğlak ve yetersiz olduğu eleştirisini getirmektedir.⁸⁸ Francis Fukuyama ise feminizmin temel eleştirel çıkış noktası cinsiyete dayalı biçilen roller konusundaki hassasiyetini kritik etmekte, bunun tıpkı hayvanlarda olduğu gibi insan doğasının bir sonucu olduğunu söylemektedir.⁸⁹ Bu açıdan bakıldığında Fukuyama, feminist akımın temel çıkış noktasını eleştirerek uluslararası ilişkiler literatüründeki feminist çalışmaları yadsıma yoluna gitmektedir. Buna rağmen, feminist kuramın uluslararası ilişkilere getirdiği marjinal yaklaşımın, bir bütün olarak feminizmin etki alanını genişlettiği söylenebilir.

SONUÇ

1990’da SSCB’nin dağılmasıyla pratik boyutta Soğuk Savaş sona ermiş; teorik boyutta ise Soğuk Savaşın iki kutuplu yapısını açıklama başarısını gösteren klasik realist ve neo-realist kuramın Soğuk Savaş sonrası sistemi ve süreci açıklamadaki bilimsel yeterliliği sorgulanır duruma gelmiştir. “Yeni Dünya Düzeni” söylemi çerçevesinde şekillen(diril)meye başlayan ve Post-Vestfalyen olarak da adlandırılan yeni uluslararası sistemdeki fiili dönüşüm ve yeni arayışlar, disiplinin teorik düzlemine yansımış; pozitivist epistemolojinin etkisi altındaki klasik uluslararası ilişkiler teorileri ile postpozitivist kuramlar arasında teorik açıdan “yeni bir Soğuk Savaş”

⁸⁸ J. Ann Tickner, “What Is Your Research Program? Some Feminist Answers to International Relations Methodological Questions,” *International Studies Quarterly*, 49 (2005), 3.

⁸⁹ Francis Fukuyama, “Women and the Evolution of World Politics,” *Foreign Affairs* Vol 77 No 5 (1998), 24-25.

başlamıştır. Bu doğrultuda 21. yüzyıl uluslararası ilişkiler literatüründe postpozitivizm eksenindeki eleştirel kuram, normatif teori, konstrüktivizm, feminist kuram ve postmodernizm ile pozitivizm eksenindeki neo-realizm arasında ciddi bir teorik tartışma mevcuttur.

Disiplinin epistemolojik paradigmasında eksen kaymasının olup olmadığı yönündeki bu akademik tartışmalarda eleştirel kuram köklü eleştiriler yapmasına rağmen, neo-realist teori ve pozitivist epistemoloji yerine geçebilecek alternatif bir bakış açısı oluşturamamakta; konstrüktivist teori kimlik temelinde yeni yaklaşımlar sunmasına rağmen, pozitivist unsurları bünyesinde barındırmakta; feminist kuram pozitivist bilgi kuramını erkek-egemen olduğu savıyla tenkit etmesine rağmen, neo-realist teorinin gücüyle başa çıkamamakta; postmodernist kuram da eleştirel kuram gibi sadece modernizm ve pozitivizm eleştirisi yapmakta ve yerine yeni bir felsefi düşünüş koyamamakta; normatif kuram ise normativist epistemolojinin derin ve köklü önerme ve savlarıyla pozitivizme en ciddi rakip olarak gözükmesine rağmen, enerjisini sosyal bilimlerin farklı disiplinlerine harcayarak neo-realizmin disiplindeki hegemonyasını ortadan kaldıramamaktadır.

Ayrıca postpozitivist kuramların bütüncül bir yaklaşımdan ziyade, bölünmüş yapılarıyla pozitivist neo-realizmin karşısında güçsüz kalmaları ve sadece uluslararası ilişkiler ile ilgilenmek yerine çeşitli alanlarda çalışmalar yaparak bir “şemsiye” görevi görmeleri; mevcut teorik çatışmaların gerçek bir paradigma değişimine evrilmediğini gösterir niteliktedir. Sistem/düzen ve epistemoloji eleştirisi üzerine kurulu postpozitivist teoriler, sistemin ve pozitivist epistemolojinin sancularına somut çözüm önerileri getirememekte ve tespit ettikleri semptomlara ilişkin tedavi yöntemleri geliştirememektedir. Üstelik Batı-merkezli pozitivist neo-realizme ciddi bir epistemolojik alternatif olmaya çalışan postpozitivist kuramların yine Batı-merkezli olması, yaşanan teorik değişim-dönüşümün paradigma-içi olduğu savını kuvvetlendirmektedir. Nitekim Nilüfer Göle'nin sosyal bilimler genelindeki postmodernist yaklaşım hakkında ortaya koyduğu şu fikirler, uluslararası ilişkiler özelindeki postpozitivist kuramlar için de geçerli görünmektedir:

“Postmodernizm hali hazırda Batı modernliğinin Aydınlanma geleneğinden ayrışmasını ifade etmektedir. Ancak postmodernizm içeriden bir bakış, Batı ürünü bir modernlik eleştirisi olması sebebiyle, modernliğe neredeyse doğal bir bağlılık, sadakat göstermektedir; hatta bir tür ‘süper-modernizm’dir diyebiliriz...”⁹⁰

Bütün bu anlatılanlar çerçevesinde, Kuhn’un “bilimsel devrimlerin yapısı”nda açıklamaya çalıştığı ve “paradigma kaymaları” (paradigm shifts)⁹¹ ekseninde ortaya koyduğu “olağan bilim dönemi-devrimci bilim dönemi” tipolojisinden hareketle; genelde sosyal bilimler özelde ise uluslararası ilişkiler akademisinde epistemolojik ve kuramsal anlamda en azından bir bunalım dönemi yaşandığı doğrudur. Fakat bu epistemolojik ve teorik arayışların; yeni bir paradigmanın ortaya çıkması ve kabul görmesiyle disiplinde bilimsel bir devrime mi dönüşeceğini, yoksa öne sürdükleri tezler ve hipotezler ile pozitivist teorilerin “neo” versiyonlarına bürünerek bir “paradigma tekrarı”na⁹² mı neden olacağını net bir biçimde önümüzdeki zaman dilimi gösterecektir.

Özetle, sosyal bilimlerin dinamizmine rağmen uluslararası ilişkiler alanında genelde pratiğin teoriyi oluşturduğu ve buradan yola çıkarak bu teorilerin de sistemin hegemonu ya da hegemonları tarafından inşa edildiği varsayımları göz önünde bulundurulduğunda; disiplinde yapılan epistemolojik paradigma tartışmalarının uzun vadede bir paradigma değişiminden ziyade, kısa vadede bir paradigma-içi dönüşüme neden olacağı söylenebilir. Normatif teoriler hariç postpozitivist kuramların pozitivist ve modern paradigmanın içinden çıkması; normatif yaklaşımlar da dahil olmak üzere tüm postpozitivist kuramların eleştiri eksenli olması sebebiyle çözüm arayışında bulunmaması ve bu anlamda “yeni bir şeyler” söylememesi; epistemolojik duruşlarını modern paradigmadan alması ve dolayısıyla Batı-

⁹⁰ Nilüfer Göle, “Batı-Dışı Modernlik Üzerine Bir İlk Desen,” *Doğu-Batı* 2 (1998), 69.

⁹¹ Arıboğan, *Uluslararası İlişkiler*, 218.

⁹² Ahmet Davutoğlu, “21. Yüzyılda Küresel Yönetişim ve Üniversiteler,” *İstanbul Şehir Üniversitesi Açılış Konuşması Metni*, İstanbul, 18 Haziran 2010, <http://www.sehir.edu.tr/tr-TR/Module/News.aspx?NewsID=9>.

merkezli kurgulanmasından hareketle sorunlara Batı odaklı yaklaşması gibi bir dizi nedenden ötürü gerçek bir paradigma değişiminin ve/veya “paradigmatik bir sıçrama”nın⁹³ en azından kısa vadede olması zor gözükmektedir. Fakat yine de bütün bu farklı yön arayışlarının zihinleri yeniden sorgulamaya açması, uluslararası ilişkiler terminolojisinde bir nevi dogma haline dönüştürülen olgu ve kavramların yeniden esneklik kazanmasını sağlayabilir. Bu da; realist ve neo-realist ekollerin statükocu kimliklerinden kaynaklanan literatürdeki statik yapıya dinamik bir boyut kazandırabilir.

⁹³ Arıboğan, *Uluslararası İlişkiler*, 218.

KAYNAKÇA

“Methodological Debates on International Relations Theory,”
<http://www.oup.com/uk/orc/bin/9780199260584/ch09.pdf>.

Akarsu, Bedia. *Çağdaş Felsefe Akımları*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Milli Eğitim Basımevi, 1979.

Akarsu, Bedia. *Çağdaş Felsefe: Kant'tan Günümüze Felsefe Akımları*. İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 1994.

Alatlı, Alev. “'Doğu-Batı' İçi Boş Bir Tasnif.” *Doğu Batı* 2 (1998).

Altun, Fahrettin. *Modernleşme Kuramı: Eleştirel Bir Giriş*. İstanbul: Küre Yayınları, 2005.

Arı, Tayyar. *Uluslararası İlişkiler Teorileri*. İstanbul: Alfa Yayınları, 2004.

Arıboğan, Deniz Ülke. *Uluslararası İlişkiler Düşüncesi*. İstanbul: Bahçeşehir Üniversitesi Yayınları, 2007.

Bağce, Emre. “İbni Haldun'un İdeoloji Kuramı: Karşılaştırmalı Bir Çözümleme.” *Doğu-Batı* 31 (2005).

Battissela, Dario. *Théories des Relations Internationales*. Paris: Presses de Sciences Po, 2003.

Baykan, Fehmi. *Aydınlanma Üzerine Bir Derkenar*. İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2000.

Blackwell'in Siyasal Düşünce Ansiklopedisi, Hazırlayan David Miller. Çeviren Bülent Peker, Nevzat, Kıraç. Ümit Yayıncılık: Ankara, 1995.

Bostanoğlu, Burcu, Mehmet Akif Okur, *Uluslararası İlişkilerde Eleştirel Kuram: Hegemonya, Medeniyetler ve Robert W. Cox*. Ankara: İmge Kitabevi, 2009.

Bozdağlıoğlu, Yücel. “Yapılandırmacı Yaklaşım (Konstrüktivizm).” içinde *Uluslararası İlişkiler, Giriş, Kavram ve Teoriler*. Editör Haydar Çakmak. Ankara: Platin Yayınları, 2007.

Brown, Chris, Kirsten Ainley. *Uluslararası İlişkileri Anlamak*. Çeviren Arzu Oyacıoğlu. İstanbul: Yayın Odası, 2006.

Cevizci, Ahmet. *Aydınlanma Felsefesi Tarihi*. Bursa: Asa Kitabevi, 2007.

Cevizci, Ahmet. *Felsefe Sözlüğü*. İstanbul: Engin Yayıncılık, 1999.

Coşkun, Birgül Demirtaş. “Post-modern Yaklaşım,” içinde *Uluslararası İlişkiler, Giriş, Kavram ve Teoriler*. Editör Haydar Çakmak. Ankara: Platin Yayınları, 2007.

Çiğdem, Ahmet. *Akıl ve Toplumun Özgürleşimi: Jürgen Habermas ve Eleştirel Epistemoloji Üzerine Bir Çalışma*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2008.

Çiğdem, Ahmet. *Aydınlanma Düşüncesi*. İstanbul: İletişim Yayınları, 1997.

Dağı, İhsan. “Normatif Yaklaşımlar: Adalet, Eşitlik ve İnsan Hakları.” içinde *Devlet, Sistem ve Kimlik*, Derleyenler İhsan Dağı, Atila D. Eralp. İstanbul: İletişim Yayınları, 2007.

Dağı, İhsan. *İnsan Hakları, Küresel Siyaset ve Türkiye*. İstanbul: Boyut Kitapları, 2000.

Davutoğlu, Ahmet. “21. Yüzyılda Küresel Yönetişim ve Üniversiteler.”
İstanbul Şehir Üniversitesi Açılış Konuşması Metni. İstanbul, 18 Haziran
2010, <http://www.sehir.edu.tr/tr-TR/Module/News.aspx?NewsID=9>.

Eralp, Atila. “Uluslararası İlişkiler Disiplininin Oluşumu: İdealizm-Realizm
Tartışması.” içinde *Devlet, Sistem ve Kimlik*, Derleyenler İhsan Dağı,
Atila D. Eralp. İstanbul: İletişim Yayınları, 2007.

Falk, Richard. *Dünya Düzeni Nereye: Amerikan Emperyal Jeopolitikası*,
Çeviren Neşenur Domaniç, Nusret Arhan. İstanbul: Metis Yayınları,
2005.

Falk, Richard. *Küreselleşme ve Din*. Çeviren Hasan Tuncay Başoğlu.
İstanbul: Küre Yayınları, 2003.

Feyerabend, Paul. *Özgür Bir Toplumda Bilim*. Çeviren Ahmet Kardam,
İstanbul: Ayrıntı Yayınevi, 1991.

Fukuyama, Francis. “Women and the Evolution of World Poltics.” *Foreign
Affairs* Vol 77 No 5 (1998).

Genest, Marc A. *Conflict and Cooperation: Evolving Theories of
International Relations*. USA: Thomson Wadworth, 2004.

Global Modernities. Editörler Featherstone, Mike, Scott Lash, Roland
Robertson. London: Sage Publications, 1995.

Göle, Nilüfer. “Batı-Dışı Modernlik Üzerine Bir İlk Desen.” *Doğu-Batı* 2
(1998).

Hopf, Ted. “The Promise of Constructivism in International Relations
Theory.” *International Security* Vol 23 No 1 (1998).

Jackson, Robert, Georg Sørensen. *Introduction to International Relations*, New York: Oxford, University Press, 1999.

Kejanlıoğlu, Beybin. *Frankfurt Okulu'nun Eleştirel Bir Uğrağı: İletişim ve Medya*. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 2005.

Keyman, Fuat. "Eleştirel Düşünce: İletişim, Hegemonya, Kimlik/Fark." içinde *Devlet, Sistem ve Kimlik*, Derleyenler İhsan Dağı, Atila D. Eralp. İstanbul: İletişim Yayınları, 2007.

Keyman, Fuat. *Uluslararası İlişkiler Kuramını Yeniden Düşünmek*. İstanbul: Alfa Yayınları, 2000.

Knutsen, Torbjon L. *Uluslararası İlişkiler Teorisi Tarihi*. Çeviren Mehmet Özay. İstanbul: Açılım Kitap, 2006.

Kongar, Emre. *Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 2007.

Kuhn, Thomas. *Bilimsel Devrimlerin Yapısı*. Çeviren Nilüfer Kuyaş. İstanbul: Alan Yayıncılık, 1991.

Magee, Bryan. *Karl Popper'in Bilim Felsefesi ve Siyaset Kuramı*. Çeviren Mete Tunçay. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1990.

Michel, Andrée. *Feminizm*. Çeviren Şirin Tekeli. İstanbul: İletişim Yayınları, Cep Üniversitesi.

Modern Toplumsal Düşünce Sözlüğü. Editör William Outhwaite. Çeviren Melih Pakdemir. İstanbul: İletişim Yayınları, 2008.

Osterud, Oyvind. "Antinomies of Postmodernisms in International Studies." *Journal of Peace Research* Vol 33 No 4 (1996).

Özipek, Bekir Berat. *Muhafazakârlık: Akıl, Toplum, Siyaset*. Ankara: Kadim Yayınları, 2005.

Özlük, Erdem. “Feminist Yaklaşım.” içinde *Uluslararası İlişkiler, Giriş, Kavram ve Teoriler*. Editör Haydar Çakmak. Ankara: Platin Yayınları, 2007.

Popper, Karl. *Bilimsel Araştırmanın Mantığı*. Çeviren İlknur Aka, İbrahim Turan. Kazım Taşkent Klasik Yapıtlar Dizisi. İstanbul: Yapı Kredi Bankası, 1998.

Rousseau, Jean Jacques. *Emile*. Çeviren Yaşar Arunç. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2009.

Slater, Phil. *Frankfurt Okulu*. Çeviren Ahmet Özden. İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 1998.

Smith, Steve. “Epistemology, Postmodernism and International Relations Theory: A Reply to Osterud.” *Journal of Peace Research* Vol 34 No 3 (1997).

Sönmezoglu, Faruk. *Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi*. İstanbul: Filiz Kitabevi, 1995.

Tanrısever, Oktay F. “Yöntem Sorunu: Gelenekselcilik-Davranışsalcılık Tartışması.” içinde *Devlet, Sistem ve Kimlik*, Derleyenler İhsan Dağı, Atila D. Eralp. İstanbul: İletişim Yayınları, 2007.

The Globalization of World Politics: An Introduction to International Relations. Editör John Baylis, Steve Smith. Oxford: Oxford University Press, 2001.

Tickner, J. Ann. “What Is Your Research Program? Some Feminist Answers to International Relations Methodological Questions” *International Studies Quarterly* 49 (2005).

Tickner, J. Ann. "A Gendered Perspective on National Security." İçinde *Classing Readings and Contemporary Debates in International Relations*. Editörler Phil Williams, Donald M. Goldstein, Jay M. Shafritz. USA: Thomson Wadsworth, 2006

Tickner, J. Ann. "Why Women Can't Run The World: International Politics According to Francis Fukuyama." *International Studies* Vol 1 No 3 (2002).

Uluslararası İlişkiler Sözlüğü. Editörler Graham Evans, Jeffrey Newnham. çev: Ahsen Utku. İstanbul: Gökkuşbu Yayınları, 2007.

Weber, Martin. "The Critical Social Theory of the Frankfurt School, and the 'Social Turn' in IR." *Review of International Studies* 31 (2005).

Wendt, Alexander. "Anarchy is What States Make of It." *International Organization* Vol 46 No 2 (1992).